
BILJEŠKE

- ¹ GEVAERT, J., *La dimensione esperienziale della catechesi*, Leumann (TO) 1984, 51.
- ² McGUIRE, B. M., *Religion: The social context*, Trinity University, Belmont, California 1992, 13.
- ³ Usp. SPIRO, M., "Religion: Problems of definition and explanation", in: BANTON M. (ed.), *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, Tavistock, London 1996, 98, citirano prema: McGUIRE, B. M., *Religion: The social... nav. dj.*, 11.
- ⁴ Ako "relegare" znači okretati se uvijek ponovno (mjestu) ili namjerno promatranje (nečega), to znači da to što treba biti promatrano zaslužuje posebnu pažnju ili brižljivost, štoviše ono je zahtijeva. Iz te zahtjevnosti rezultira drugi korijen, jer možemo interpretirati "religare" kao vezivanje s početkom i krajem. Čovjek u religioznoj viziji i odgovarajućem obraćanju može "re-eligere". Odavde možemo izvesti tri značenja riječi religija: biti vezan, poštovati, obraćanje. Ova tri značenja, ujedno, ukazuju kakav bi trebao biti odnos između čovjeka i Boga.
- ⁵ Usp. FRIES, H. – MULLER, J., e altri, *Incontro con la religione*, Edizione Messaggero, Padova 1989, 23.
- ⁶ 1) Politološka sociologija religije – religija je sakralni proizvod zaposjednut od crkvenih ustanova. U središtu je kategorija religijskog polja na kojem se obavlja razmjena 'dobara spasenja' između Crkve, koja im je proizvođač, i vjernikâ, koji ih troše. Nadahnuće ovoj teoriji je izrazito marksističko.
- 2) Sociologija religijskog tržišta – proces sekularizacije društva dokinuo je dosadašnji crkveni monopol na tržištu ideja i svjetonazora. Stvoren je jedan novi prostor, koji je obilježen religijskim pluralizmom, a ne eklezijalnom isključivošću. Crkva je postala jedan između onih koji nude 'religijska dobra'. Stoga će reći P. L. Berger kako je religija danas postala 'element luksuzne potrošnje' u golemom supermarketu pluralističkog života – otvoreno je novo religijsko 'tržište'.
- 3) Sociologija nevidljive religije – tvorac sociološke teorije o nevidljivoj religiji je Thomas Luckmann. Značajno je za nevidljivu religiju, da za razliku od crkvene religije, počinje osobnim izborom, a ne općom socijalizacijom. Pet je temeljnih tema nevidljive religije: samo-ostvarenje, samo-iskazivanje, pokretljivost, seksualnost i obitelj.
- 4) Funkcionalistička sociologija religije – ova teorija u religiji vidi važan čimbenik integracije društva.
- 5) Sociologija svjetovne religije – zastupnik teorije o 'civil religion' je američki sociolog R. N. Bellah. Civilna religija ne stvara

nove vjerske predodžbe nego preuzima i rabi stare crkvene simbole. Tri su vladajuća oblika svjetovne religije danas: civilna, konzumistička i politička.

6) Sociologija implicitne religije – teoriju o implicitnoj religiji zastupa talijanski sociolog A. Nesti. Polazište u ovoj teoriji je da religiozno iskustvo može biti izazvano od bilo kojeg uzroka, jer je sveto prešutno nazočno u mnogo širem prostoru nego što ga Crkva pokriva svojim ovlastima. Znakovi svetoga prepoznatljivi su u raznim segmentima života koji nisu nužno povezani s crkvenom vjerom i njezinim učenjem.

7) Sociologija difuzne religije – začetnik joj je R. Cipriani. Karakteristično je za difuznu religiju da ona nije vezana uz ispunjavanje određenih dužnosti, nego se javlja u stanovitim trenucima osobnog i društvenog života ljudi. Ta je religija rasplnuta, nedohvatljiva i nejasna u svojem određenju, nerijetko bez čvrstog identiteta.

8) Sociologija pučke religije – ona je jedan oblik bunta ili masovne pobune protiv povećane svjetovnosti. Pučka religioznost se ne mora suprotstavljati službenoj i učenoj nego utvrditi da ona živi u osobitim oblicima sakralnih predodžbi narodne pobožnosti.

9) Sociologija novih religijskih pokreta i sekta – neki sociolozi vide uzrok pojave novih religijskih pokreta u novovjekovnoj sekularizaciji Crkava. Ljudi se u potrazi za novim duhovnim sadržajima okreću od Crkve i hrle prema karizmatičkim zajednicama i raznim kultovima. Povećanje broja članova raznih pokreta ujedno je povećanje broja 'unchurched' – vjernika bez Crkve. Ovaj povratak – 'revival' – obavlja u vremenu krize zapadnjačkog društva koje u post-političkoj i post-znanstvenoj situaciji počinje polako pitati za granice razuma, napretka, razvoja i slobode ljudske djelatnosti. JUKIĆ J., *Budućnost religije. Sveto u vremenu svjetovnosti*, Matica Hrvatska, Split 1991, 29–46.

⁷ Usp. BACKFORD, J. A., *Religione e società industriale avanzata*, Borla, Roma 1991, 12–90.

⁸ Usp. *isto*, 195.

⁹ Usp. SCARVAGLIER, J., *La religione in una società in trasformazione, Ricerca empirica*, Curia Arcivescovale di Lucca, Lucca 1978, 34.

¹⁰ Usp. WACH, J., *Sociology of Religion*, Chicago: The University of Chicago Press, 1962, 31–32., citirano prema: ZRINŠČAK, S., *Sociologija... nav. dj.*, 36–37. U središtu je interesa doživljeno, ali neizrazivo religijsko iskustvo: 1) ono je odgovor na ono što biva okušano kao posljednja realnost; 2) ono je totalan odgovor na ono što dolazi kao posljednja realnost; 3) ono je najintenzivnije iskustvo koje čovjek može doživjeti; 4) ono je vrlo konkretno jer vodi čovjeka ka konkretnom djelovanju i ponašanju.

¹¹ Usp. FRIES, H. – MÜLLER, J. (ed altri.), *Incontro con la religione*, Edizione Messaggero, Padova 1989, 7.

¹² JUKIĆ, J., *Religija u modernom industrijskom društvu*, CuS, Split 1973.

¹³ Usp. NESTI, A. – GIANNONI, S. – DIANICH, S., *La religione implicita, Sociologi e teologi a confronto*, Edizione Dehoniane, Bologna 1994, 126.

- ¹⁴ Usp. CAPRARO, G., *La religiosita degli Italiani tra esperienza personale e appartenenza istituzionale: elementi per una tipologia*, u: RzS, 32(1994), br. 1, 39.
- ¹⁵ VUŠKOVIC, B. – VRCAN, S., *Raspeto katoličanstvo*, NT, 1984, 278.
- ¹⁶ Usp. GRUBIŠIĆ, I., *nav. dj.*, 37.
- ¹⁷ BAHTJAREVIĆ, Š. – VRCAN, S., *Religiozno ponašanje*, IDIS, Zagreb 1975, sv. I., 12.
- ¹⁸ GRUBIŠIĆ, I., *nav. dj.*, 40.
- ¹⁹ Citirano prema: DANI, L., *Secularizzazine*, in: DEMARCHI, F – ELLENA, A. – CATTARINUSI, B. (a cura di.), *Nuovo Dizionario di sociologia*, Ed. Paoline, Milano 1987, 1825.
- ²⁰ Usp. RAHNER, K., *Considerazioni teologiche sulla secolarizzazione*, Ed. Paoline, Roma 1969, 7–14 i PANNENBERG, W., *Cristianesimo in un mondo socializzato*, Morcelliana, Brescia 1991, 11–18.
- ²¹ Usp. MARTELLI, S., *nav. dj.*, 244.
- ²² Usp. *isto*, 244.
- ²³ ZRINŠČAK, S., *Sociologija religije. Hrvatsko iskustvo*, Sveučilište u Zagrebu. Pravni fakultet, Zagreb 1999, 39.
- ²⁴ Usp. DOBBELAERE, K., *Towards an Integrated Perspective of the Processes Related to the Descriptive Concept of Secularization*, in: SoR 60(1999), n. 3, 229–247.
- ²⁵ Usp. ZRINŠČAK, S., *Sociologija... nav. dj.*, 41
- ²⁶ 1. Funkcionalistički pravac (Parsons, Bellach). U tu skupinu smještamo sve sociologe koji sekularizaciju drže procesom odvajanja i funkcionalne diferencijacije između institucionalizirane religije vjerovanja, tj. između sustava posljednjih istina, koje svaki pojedinac nastoji stvoriti, i crkvenih ustanova. Odvajanje bi – prema takvu prosuđivanju – pogodovalo porastu autonomije pojedinca i sustava vjerovanja koji su im dostupni.
2. Fenomenološki pravac (Berger, Luckmann). Pojava kulturnih oblika (uz gospodarske i političke) u modernim društvima dovodi do krize svih ustanova koje su u prošlosti proizvodile simboličke svjetove što su pretendirali na istinu o ukupnoj društvenoj zbilji. Pojedinci u pluralističkom društvu nastoje si stvoriti vlastitu religiju. Religija se prema tome, privatizira. Mogući je rezultat tog procesa dvojak: vidljiva religija postaje nevidljiva, a jednoobraznost sustava vjerovanja postaje pluralistična situacija sa simboličkim svjetovima koji su više ili manje usredotočeni na religijsku os. Crkve i sljedbe prilagođuju se (kao što se događa u velikome sjeveroameričkom društvu) toj diferencijaciji religijske ponude (tržišni pluralizam religijskih dobara).
3. Neowebrowski pravac (Wilson). Njegovi sljedbenici drže da je sekularizacija objektivan proces gubitka plauzibilnosti Crkava i, uopće, značenje sfere svetoga za pojedince. A ovi, pred nemoći religija da utječu na njihovu savjest, osjećaju da slabi zov vjere i tako barem dio njih prihvaća ideju kako je nužan bilo kakav religijski izbor. Nastaje svjetovno vjerovanje, relativistički pogled na svijet, koji ostavlja po strani religijsku činjenicu.

4. Socio-biološki pravac (Acquaviva). Prema ovom pristupu religija pripada sferi genetski programirane potrebe da se svlada strah od smrti te da se može voljeti i biti voljen. Zato je iskustvo svetog traženje koje možemo pronaći u svim društvima. Religija se može empirijski analizirati samo ako određena društva u stanovitim razvojnim uvjetima nude (ili ne nude) povoljne prilike koje to iskustvo pojedincima čine mogućima. No, kada je strah od smrti uklonjen s kolektivne scene i prognan i neizreciv osjećaj nesigurnosti pojedinca, dok eros sve više postaje robom, iskustvo svetoga postaje teško i gubi društvenu vidljivost. U tom smislu, sekularizacija je skrivanje svetog, njegova nepretpostavljenost na društvenoj pozornici.

5. Kritički pravac – Pobornici su ovog smjera: Marzin (1969.), Matthes (1965.), Lauwers (1973.), Guizzardi (1978.). Svi se oni susreću u traženju ideoloških uporišta koja se kriju u različitim teorijama o sekularizaciji. Marzin smatra da je taj pojam podložan predrasudama zbog kojih znanstveno nije ispravan. Ideološki pogledi koje autor otkriva u nekim sociološkim stavovima marksističkog su i laicističkog podrijetla, a namjera im je dokazati nezaustavljiv suton religijskih vrijednosti u modernom industrijskom društvu. Matthes ide drugim putem. Prema njegovom mišljenju, izvorište teze o sekularizaciji treba tražiti u pastoralnoj brizi raznih kršćanskih crkava koje se suprotstavljaju “progresivnom odmetništvu širokih slojeva” od službene vjere. Na njegovu tragu Lauwera razlikuje tri pojave povezane sa sekularizacijom: a) sekularizacija kao ideologija laicizacije društvenog individualnog života; b) sekularizacija kao potvrda pluralističkog društva u kojem pojedinci mogu birati (ili ne birati) među različitim religijskim “proizvodima”; c) sekularizacija kao jednostavno opadanje religijske prakse. MARTELLI, S., *nav. dj.*, 157–159.

²⁷ Usp. *isto*, 246.

²⁸ ACQUAVIVA, S. – PACE, E., *nav. dj.*, 246.

²⁹ Usp. JUKIĆ, J., *Kršćanstvo i Crkva u suvremenoj civilizaciji*, u: BS 65(1995), br. 3–4, 332.

³⁰ Usp. *isto*, 326–327. Tako se primjećuje pad religijske prakse, smanjuje se utjecaj religioznosti na svakidašnji vjernički život, djelomično prihvaćanje kršćanskih dogmi i smanjenje broja novih duhovnih zvanja.

³¹ JUKIĆ, J., *Budućnost religije. Sveto u vremenu svjetovnosti*, Matica Hrvatska, Split 1991, 18.

³² ACQUAVIVA, S. – PACE, E., *Sociologija religija*, Societas, Zagreb 1996, 82.

³³ Usp. MARINOVIĆ – JEROLIMOV D., *Višedimenzionalni pristup istraživanju religioznosti: smjernice za društvena istraživanja u Hrvatskoj*, u: DI 4 (1995), br. 6, 840.

³⁴ Usp. GLOCK, Y. C., *The Religious Revival in America*, prema: JUKIĆ J., *Budućnost... nav. dj.*, 21.

³⁵ *Ti indikatori su*: priznanje vjere, pobožnost, uključivanje u Crkvu pohađanjem obreda, organiziranom djelatnošću i novčanom pomoći, poznavanje vjere, usmjerenost na religiju, ponašanje, svjedočenje i svijest o važnosti religije za život. Usp. JUKIĆ, J., *Budućnost... nav. dj.*, 21–22.

- ³⁶ MARINOVIĆ, D. – BOBINAC, A., *Necrkvena religioznost u Hrvatskoj*, u: DI 4 (1995), br. 6, 863.
- ³⁷ JUKIĆ, J., *nav. dj.*, 23.
- ³⁸ JUKIĆ, J., *isto*, 23.
- ³⁹ Usp. AQUAVIVA, S. – PACE, E., *Sociologia... nav. dj.*, 78. To znači da se neki čimbenici “mogu složiti i biti na istom stupnju intenziteta i unutarnje sukladnosti, u drugom, da ima slučajeva nazočnosti jedne dimenzije (religiozno iskustvo), koje nije najznačajnije povezano s drugim, klasičnim dimenzijama religioznosti.” *Isto*, 78.
- ⁴⁰ Usp. GRUBIŠIĆ, I., *Katoličanstvo... nav. dj.*, 24. Tako je Ivan Grubišić u svom istraživanju Religiozno ponašanje katolika u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji, dimenziju religiozne prakse podijelio u dva segmenta: religiozno ponašanje u širem smislu i religiozno ponašanje u užem smislu na sličan način kao što Glock i Stark razlikuju ritual od pobožnosti.
- ⁴¹ Usp. AQUAVIVA, S. – PACE, E., *nav. dj.*, 80.
- ⁴² U prikazu ćemo se držati Acquavive i Pacea.
- ⁴³ ACQUAVIVA S. – PACE, E., *nav. dj.*, 87.
- ⁴⁴ Usp. *isto*, 88.
- ⁴⁵ Usp. *isto*, 88.
- ⁴⁶ Pod imanentnim Acquaviva podrazumijeva: a) “kozmičko sjedinjenje, nerazlučivost ljudskog, prirodnog i božanskog; religija kozmičkog spasenja; b) poistovjećivanje s imanentnom silom, uvjerenje da se može biti božanskom ‘iskrom’ ili da se možemo služiti božanskim za ljudske i profane ciljeve; magijsko-sakralno poimanje; c) težnja mističnom spajanju, kojoj je posljedica bijeg iz svijeta ili prihvaćanje asketskih stavova i prakse, kojima je cilj osloboditi tijelo i um patnji; religija ponovnog rađanja. (...) Pod transcendentnim smatra: a) “ljudsko ili prirodno shvaćeni su kao sfere različite od božanstva, ali ne i odijeljene od njega; božanstvo ih je stvorilo ili su iz njega proizašli; božanstvo ili sveta sila jesu obzorje najdubljeg smisla postojećeg poretka; b) s iskustvom transcendentnog svetog jedini mogući način manipuliranja bit će razvoj skupine specijalista za znanje o svetom, a koji mogu definirati sveto na razini ljudskog govora i spoznaje.” ACQUAVIVA, S. – PACE, E., *Sociologija religija*, Societas, Zagreb 1996, 99.
- ⁴⁷ WACH, J., *Verleichende Religionsforschung*, Kohlhammer, Stuttgart 1962, citirano prema: MAZZILLO G., *Sulla definibilità della religione*, in: RdT 37(1997), n. 3, 369.
- ⁴⁸ Usp. DANI, L., *nav. dj.*, 1798.
- ⁴⁹ *Isto*, 1799.
- ⁵⁰ Usp. *isto*, 1799.
- ⁵¹ *Isto*, 1799–1800.
- ⁵² Te varijable su: “a) supstativne varijable: mjere tip emocija, što ih iskustvo svetog pobuđuje u pojedinca koji, upitani, dopuštaju da su doživjeli to iskustvo; b) nominalne varijable: klasificiraju definicije koje intervjuirani pripisuju korijenito “drugoj” zbilji što su je pojмили; c) analogijske varijable: dopuštaju nam da shvatimo jesu li emocije ili iskustva što ih je netko doživio u odnosu na sveto slične ili različite od drugih

neubičajenih situacija ili stanja svijeti (Tart, 1972) ili ih se mora svesti na isti tip; c) varijable konteksta: pomažu nam naznačiti kontekst unutar kojih pojedinac tvrdi da živi ili da je iskusio sveto (npr. u odnosu na vrijeme – životni ciklus – na povijesni trenutak, na prostor i na situaciju društvenog statusa). Usp. ACQUAVIVA, S. – PACE, E., *nav. dj.*, 99.

⁵³ *Isto*, 104.

⁵⁴ *Isto*, 109.

⁵⁵ *Isto*, 121.

⁵⁶ Usp. *isto*, 121.

⁵⁷ Usp. *isto*, 111.

⁵⁸ CESAREO, V., Introduzione, in: A. A. V. V., *La religiosita in Italia*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano 1995, 3.

⁵⁹ Vidi: *Interdijecezanska katebetska anketa*, Zagreb 1926; ŠKREBLIN, I., *Dušobrižnik i srednjoškolska omladina*. Anketa među zagrebačkim srednjoškolcima krajem 1940. Doktorska dizertacija, Zagreb 1942; BAHTIJAREVIĆ, Š., *Neke karakteristike religioznosti kod učenika srednjih škola* u: RZS 2/1972; BAHTIJAREVIĆ, Š., *Religioznost mladih*, "Odgoj, škola, religija, Crkva", Zagreb 1969; BAHTIJAREVIĆ, Š., *Mladi i religija*, "Društvo, revolucija, omladina", Zagreb 1969; ČIMIĆ, S., *Mladi između religije i ateizma*, "Odgoj, škola, religija, Crkva", Zagreb 1969; HRIBAR, S., *Vrednote mladih in resnica časa*, Ljubljana 1970; KERŠEVAN, M., *Srednjoškolci i religija*, Ljubljana 1969 (ciklostilom); NOVOSEL, P., *Pogledi, orijentacije i socijalni položaj srednjoškolske omladine u Hrvatskoj*, IDIS, Zagreb 1969; VRCAN, S., *Religioznost splitskih srednjoškolaca i studenata*, u: ŠV 19(1969), br. 5–6, 28–52. ČRPIĆ, G., *Tendencije srednjoškolske omladine*, u: VdiSB, 123(1995), br.10, 459–471.

⁶⁰ ČIMIĆ, E., *Metodologijski doseg istraživanja unutar sociologije religije u Hrvatskoj*, IDIS u Zagrebu, Zagreb 1991, 132.

⁶¹ *VJERA I MORAL U HRVATSKOJ*, u: BS 68(1998), br. 4. Istraživanje je projekt Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom prof. ddr. Marijana Valkovića u suradnji s Centrom za promicanje socijalnog nauka Crkve HBK u Zagrebu. Radi se o djelomičnom izvješću.

⁶² Ovdje uzimamo pojam "srednjoškolci", jer u Hrvatskoj dob koja obuhvaća ovo životno razdoblje, psiholozi smještaju u adolescenciju, i to u širem smislu riječi (od 14. do 19–20. godine) s pretpostavkom da je u gradu Zagrebu zanemariv broj adolescenata koji ne pohađaju srednju školu.

⁶³ Podaci su uzeti iz Statističke obrade Ministarstva prosvjete i športa (Srednje škole u brojkama šk.g. 1997/98. I. Dio, siječanj 1998.)

⁶⁴ Usp. DI PIERI, S., *Adolescenza: cantiere aperto*, in: NPG 31 (1997), n. 8., 11.

⁶⁵ Usp. LEHALLE, H., *Psibologia degli adolescenti*, Borla 1989, 23–24. Također Blos dijeli adolescenciju na pet podfaza: a) predadolescencija koja odgovara pubertetu; b) prva adolescencija – bitno odgovara fazi dezinvesticije od rodoskrvničkih objekata ljubavi, tj. od objekta unutar formiranih. Edipovo vrijeme, na temelju roditeljskih figura; c) Adolescencija –

govoreći u užem smislu odgovara, otkrivanju heteroseksualnog objekta, tj. ponovnom buđenju Edipa; d) završetak adolescencije je razdoblje učvršćivanja interesa i uloge vlastitog "ja" i po Blossu "ja" je nasljednik adolescencije; e) kasnu adolescenciju označuje Bloss kako bi ukazao na fazu ulaska u svijet odraslih (profesija, brak, rađanje...).

- ⁶⁶ Usp. VALKOVIĆ, M., *Mladi u povijesnoj i društvenoj perspektivi*, u: BS 56(1986), br. 3–4, 149.
- ⁶⁷ ANIĆ, V., *Rječnik Hrvatskog jezika*, Novi liber, Zagreb 1994.
- ⁶⁸ DIVKOVIĆ, M. (ured.), *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1990.
- ⁶⁹ IVAN PAVAO II, *Catechesi Tradendae*, Glas Koncila, Zagreb 1994, br. 37. i 38; BUSKUPI BIVŠE JUGOSLAVIJE, *Radosno naviještanje Evanđelja*, KS, Zagreb 1983, br. 12; KONGREGACIJA ZA KLER, *Opći direktorij za katebezu*, KS i NKU HBK, Zagreb 2000, br. 181.
- ⁷⁰ Usp. BEZIĆ, Ž., *Razvojni put mladib. Djetinjstvo i mladost*, CuS, Split 1994, 151–153. Autor ističe pet konstanta koje su karakteristične za adolescentno razdoblje: promijene, prijelazno razdoblje, proces dozrijevanja, dinamičko doba i krizno razdoblje.
- ⁷¹ Vidi: COSPES (a cura di) *L'eta negata*, Leumann(TO) 51986.; COSPES (a cura di), *L'eta incompiuta. Ricerca sulla formazione dell'identità negli adolescenti italiani*, Leumann (To) 1995; TONOLO, G. – DE PIERI, S., *Educare i preadolescenti*, Leumann(TO) 1990; AMERIO, P. – POMBENI, M. L., *Gruppi di adolescenti e processi di socializzazione*, Il Mulino, Bologna 1990; BALDASCINI, L., *Vita da adolescenti. Gli universi relazionali, le appartenenze, le trasformazioni*, F. Angeli, Milano 1993; BARANES, J. J., (a cura di), *La questione psicotica in adolescenza*, Borla, Roma 1994; BLOŠ, P., *The adolescent pasage. Development issues*, International Universities Press, New York 1979; BOSMA, H. – JACKSON, S., (a cura di) *Coping and self-concept in adolescence*, Springer, Berlin 1990; BRACCONIER, A. – MARCELLI, D., *I mille volti dell'adolescente*, Borla, Roma 1990; CAVALLI, A. – DE LILLO, A., *Giovanni anni 90. Terzo rapporto Iard sulla condizione giovanile*, Il Mulino, Bologna 1993; COLEMAN, J. C. – HENDRY, L., *The natura of adolescence*, Methuen, London 1990; JANEWAY CONGER, J. – GALAMBOS, N. L., *Adolescence and Youth Psychological Development in a changing World* (Fifth edition), Longman 1997; SEELMANN, K., *Da 15 a 19 anni* (org. Zwischen 15 und 19), Sviluppo fisico, psicologico, sessuale e avviamento professionale dei giovani (13 edizione) 1992; GOLSE, B. – BLOCH, M., *Inquietanti adolescenti* (org. L'amour chaos), *La difficoltà di essere genitori e di comprendere*, Leumann (TO) 1996; ANTARELLA, T., *Adolescentes au fil des jours. Chronique des paroles et des maux d'adolescents*, LES ÉDITIONS DU CERF, Paris 1992.
- ⁷² MARTINELLI, R., *L'identità personale nell'adolescente*, La Nuova Italia, Firenze 1975, Premessa, 1; PETZ, Boris (ured.), *Psihologijski rječnik*, Prosvjeta, Zagreb 1992; Pojam "adolescencija" podrazumijeva životno razvojno razdoblje pojedinca koje se smješta između djetinjstva i odrasle dobi. Psiholozi ga smještaju između 14. i 17.–19. godine. Granica, kada počinje i kada završava adolescencija, prilično je neodređena i u

sebi fluidna. U visokorazvijenim društvima, uočava se preuranjeno dozrijevanje, a time i preuranjena kriza puberteta. U veljači, 1993. godine, u Firenci, na Nacionalnom kongresu ginekologa o djetinjstvu i adolescenciji skupilo se više od 300 znanstvenika. Raspravljali su o granici između etike i znanosti. U raspravama su došli do spoznaje kako "bombardiranje" seksualnim i erotskim stimulativnim sredstvima koja reklamiraju masovni mediji, utječu na takav način da pubertet započinje puno ranije (od 10. do 11./12.) kod djevojaka, u odnosu na normalni pubertet između 13 i 14 godine. To isto vrijedi za dječake. Zabilježeni su slučajevi izbacivanja spermija već oko devete godine života. Prije spomenuti uzroci utječu na zakašnjenje menopauze. Preuranjeni pubertet, kako ističe Gian Battista Massi, stimuliran je erotskim porukama reklamnih programa, spotovima, Televizijom, novinama i filmovima. Usp. GARIGLIO, P., *Gioventi di fine secolo*, AVE 1996, 54–55.

⁷³ Usp. BIANCHI, G. – SALVI, R., *Gioventi*, in: DEMARCHI, F. – ELLENA, A. – CATTARINUSI, B., (a cura di), Nuovo Dizionario di Sociologia, Ed. Paoline 1987, 927.

⁷⁴ Usp. ELLENA, A., *Adolescenza*, in: (a cura di) F. DEMARCHI, – A. ELLENA, – B. CATTARINUSI, Nuovo Dizionario di Sociologia, Ed. Paoline, 1989, 34.

⁷⁵ BEZIĆ, Ž., *Razvojni... nav. dj.*, CuS, Split 1984, 106. "Tijekom svoje metamorfoze pubescent se osjeća nevoljko poput mladog jastoga prije presvlačenja. No dok se jastog čuti dobro barem poslije uspelog presvlačenja svog oklopa, zoran se osjeća loše i u svojoj novoj koži. Njemu nije dobro sve dok se nalazi u fazi puberteta. U njemu i oko njega bijesne oluje. On je pogođen bolnim krizama prijelaza u zrelost. To je razdoblje mučno za njega i njegovu okolinu. Prolazi kroz nekoliko kriza: biološka, psihološka, idejna, kriza međuljudskih odnosa, moralna kriza i vjerska kriza." *Isto*, 106–121.

⁷⁶ Usp. MARTINELLI, R., *L'identità personale nell'adolescente*, La Nuova Italia, Firenze 1975, Premessa.

⁷⁷ Usp. TONOLO, G.–DE PIERI, S., *L'età incompiuta*, Leumann (TO), 1995. U knjizi su objavljeni rezultati sociološkog istraživanja koje je proveo COSPES na više od 10 000 adolescenata: između 14. i 19. godina. Istraživanje je trajalo pune četiri godine i obuhvatilo sve pokrajine u Italiji. Svrha istraživanja bila je analiza adolescencije u svim njenim aspektima u kojima se ona manifestira u jednom današnjem socio-kulturnom ambientu. Istraživanjem su zahvaćeni slijedeći segmenti: slobodno vrijeme, prijateljstvo i skupina vršnjaka, afektivnost i seksualnost, odnos adolescenata i obitelji, škola i posao, religioznost adolescenata, mass mediji, devijantna ponašanja, moralni razvoj, vrednote i adolescenti i budućnost.

⁷⁸ Usp. DE PIERI, S – TONOLO, G., *Preadolescenza*, in: Nuovo Dizionario... *nav. dj.*, 1568.

⁷⁹ Usp. MILIĆ, A., *nav. dj.*, 63.

⁸⁰ RADIN, F., *Uvodne napomene, predmet i metodologija*, u: Fragmenti omladine (ured.) RADIN F., IDIS, Zagreb 1988, 10.

⁸¹ Usp. *isto*, 10.

⁸² MILIĆ, A., *nav. dj.*, 53.

- ⁸³ Usp. *isto*, 37.
- ⁸⁴ Usp. ŠUŠNJIĆ, Đ., Pogled sa strane, u: RADIN, F. (ured.), *Fragmneti omladine... nav. dj.*, 206–207. Mladi posjeduju neobične darove, koji se moraju iskoristiti, ako se društvo želi razvijati. Umjesto da njihove različite sposobnosti stavi u službu najviših društvenih vrijednosti, društvo dozvoljava da mladi svoje darove troše na niže potrebe i želje. Cijena je previše visoka: stvaranje generacija bez ideala. Nekada mladi nisu imali kruha, ali dovoljno sunca uvijek su imali... Izgubljene stvari se mogu pronaći, ali izgubljeni naraštaji nikada više. Mladi u sebi nose dovoljno budućnosti, da se i mi drugi možemo nadati... Kad se mladi pojave, u meni sine neki novi početak, i ja se opet nadam.”
- ⁸⁵ Usp. TONOLO, G. –DE PIERI, S., *L'eta... nav. dj.*, Leumann (TO) 1995.
- ⁸⁶ O tome više vidi: ANATRELLA, T., *Interminabiles Adolescentes. Les 12/30 ans, puberté, adolescence. "Une société adolescente"*, Ethique&Société, Paris 1989.
- ⁸⁷ Usp. CAVALLI, A., L'imbarazzo della scelta: I percorsi dei giovani e i problemi dell'orientamento, in: TOMASI, L. (edited by), *Young people and religions in Europa Persistence and Change in Values*, Reverdito Edizioni, Trento 1993, 205.
- ⁸⁸ Usp. TOMASI, L., *La condizione giovanile in Europa. Tra società e religione*, Franco Angeli, Milano 1986, 24.
- ⁸⁹ Usp. ELLENA, A., *nav. dj.*, 35.
- ⁹⁰ ANDREOLI, V., *Giovani*, Rizzoli, Milano 1995, 45.
- ⁹¹ Usp. *isto*, 36–37. Asimetrija i disharmonija između psiho-fizičkog razvoja, kontradiktornost, društveni permisivizam i autoritarizam, produžetak adolescencije u modernim društvima, socijalizacija plod novih institucija: mass medija, skupine vršnjaka, a smanjeni je utjecaj obitelji i škole.
- ⁹² Usp. *isto*, 36.
- ⁹³ Supkultura se sastoji u posebnosti kulturnih elemenata ili posebnih oblika određenog dijela neke društvene cjeline u odnosu spram njene kulture.
- ⁹⁴ Usp. BIANCHI, G. – SALVI, R., *Gioventt*, in DENMARCHI, F.–ELLENA, A. (a cura di), *Nuovo Dizionario... nav. dj.*, 926–927.
- ⁹⁵ Usp. MILIĆ, A., *nav. dj.*, 33.
- ⁹⁶ BASTAŠIĆ, Z., *nav. dj.*, 82.
- ⁹⁷ Michele Emma, proveo je longitudinalno socio-psihološko istraživanje na 6000 mladih na temu religioznost. Rezultate je objavio u knjizi: EMMA, M., *I giovani e la fede oggi*, Edizione Dehoniane – Napoli 1983.
- ⁹⁸ *Isto*, 23.
- ⁹⁹ Usp. MILANESI, G., *I giovani nella società complessa*, Leumann (TO) 1989, 12.
- ¹⁰⁰ Usp. TOMASI, L., *nav. dj.*, 18.
- ¹⁰¹ Usp. MILANESI, G., *I giovani... nav. dj.*, 16.
- ¹⁰² Usp. *isto*, 16.
- ¹⁰³ CENTRO NAZIONALE VOCAZIONI, *Nuovi adolescenti e vocazioni*, Rogate, Roma 1989, 156–157.

- ¹⁰⁴ PETITCLERC, J. M., Di fronte all'indifferenza religiosa dei giovani di oggi, in: (a cura di) SEMERARO, C. (a cura di), *I giovani fra indifferenza e nuova religiosità*, Leumann (TO) 1995, 191.
- ¹⁰⁵ Usp. VANNA, U., *Ragazzi e ragazze*, Leumann (TO) 1996, 15.
- ¹⁰⁶ Usp. TOMASI, L., *nav. dj.*, 23.
- ¹⁰⁷ Usp. *isto*, 15.
- ¹⁰⁸ Usp. MARTINELLI, R., *L'identità personale nell'adolescente*, La Nuova Italia Editrice, Firenze 1975, 62.
- ¹⁰⁹ Usp. SEELMANN, K., *Da 15 a 19 anni. Sviluppo fisico, psicologico, sessuale e avviamento professionale dei giovani*, Ed. Paoline, 1986, 30.
- ¹¹⁰ Usp. GUIDUCCI, P. L., *nav. dj.*, 61. Dob u kojoj započinje pubertet određena je genetskim čimbenicima, ali i socio-ekonomskim ambijentom u kojem živi pojedinac. Kod normalne djece, u zapadnoj Europi, prve promjene koje najavljuju pubertet primjećuju se između 8. i 13. godine kod djevojčica i između 9. i 14. godine kod dječaka. Seksualni razvoj traje oko četiri godine za oba spola. Usp. GUIDUCCI, P. L., *nav. dj.*, 61.
- ¹¹¹ Pod identitetom se podrazumijeva sposobnost integriranja infantilnih identifikacija s razvijenim sposobnostima na temelju urođenih talenata, koji na ovom stupnju razvoja postaju očiti i s mogućnostima koje društvene uloge nude. Usp. MARTINELLI, R., *nav. dj.*, 112.
- ¹¹² Usp. DELPIANO, M., *Corporreità, sessualità, affettività*, in: NPG 31(1997), n. 3, 13. Adolescent poistovjećuje "vlastito tijelo s identitetom. Adolescentov 'ja' bira vlastitu sliku tijela i s njom se identificira. Tijelo ima zadaću 'predstaviti' na vidljiv način unutarne nevidljivo 'ja' u svoj pojavnosti i želi za perfekcionizmom. Kod mnogih je adolescenata, posebno kod djevojaka, naglašena želja imati savršeno tijelo, i to u tolikoj mjeri da je ponekad adolescentova osobnost uvjetovana zadovoljstvom ili nezadovoljstvom vlastitim tijelom." ANDREOLI, V., *nav. dj.*, 63.
- ¹¹³ Usp. LEHALLE, H., *nav. dj.*, 40. Tjelesni izgled ima veoma važno mjesto u životu adolescenata. Sigurnost i prihvaćenost vlastitog tijela ponekad su preduvjet za stabilne međudnose ili pak uzrok nesigurnosti i neprihvaćenosti u skupini vršnjaka. Za adolescenta je jako važan osjećaj sigurnosti i zadovoljstva u vlastitom tijelu jer se tada osjeća siguran u društvu onih koji ga okružuju. Prevelika koncentracija na vlastiti izgled potencirana je gotovo agresivnim reklamnim programima u masovnim medijima. Tv i drugi mediji lansiraju vrhunske modele koji postaju mjerilo za adolescentovu viziju vlastitog tijela. Prema Colemanu, koji se poziva na istraživanja osamdesetih godina, utjecaj mas medija postavlja idealne modele kada je u pitanju fizički izgled (look) i adolescenti se osjećaju loše u vlastitom tijelu ako ono ne odgovara važećim trendovima. Usp. LEHALLE, H., *nav. dj.*, 40.
- ¹¹⁴ Prema psihoanalitičkoj interpretaciji, adolescencija je životno razdoblje u kojem se događa formiranje stabilnog muškog ili ženskog seksualnog identiteta. Usp. MARTINELLI, R., *nav. dj.*, 24.

- ¹¹⁵ Usp. DELPIANO, M., *nav. dj.*, 20.
- ¹¹⁶ Usp. PIANAN G., *Verso una etica della soggettività riflessa*, in: NPG 19(1985), n. 3, 22.
- ¹¹⁷ Usp. *isto*, 22. "Moralni svijet mladih, dakle, karakteriziran je modelom refleksivnog subjektivizma, s naglašenom željom za postizanjem identiteta. Središte samoostvarenja ne poklapa se stoga s divljim subjektivizmom, individualizmom, kao što je relativizam vrednota (...) Prije svega nalazimo se pred jednim ethosom koji se mjeri s kulturološkim pritiscima jednog diferenciranog društva, i koje ima tendenciju restituirati subjektu vlastitu sposobnost odlučivanja i prilagođavanja, stvaljajući ga u stanje da odgovori svakidašnjim istancama i doprinese afektivnoj kvaliteti života i međuljudskim odnosima." PIANA, G., *Verso una etica... nav. dj.*, 22.
- ¹¹⁸ PIANA, G., *nav. dj.*, 23.
- ¹¹⁹ FERRO, G., *Le sirene della televisione*, Intervista a Emile Populat, in: Jesus, febbraio 1998, n. 2, 4. "Nekada smo živjeli u jednoličnom društvu, u kojem su rituali bili od svih poštivani. Danas živimo u fragmentarnom, u kojem egzistira mnoštvo izbora. Moramo prihvatiti da su i današnji kršćani puno drukčiji. Uvijek smo mislili o modelu kršćanina na temelju katekizma. Sada moramo prihvatiti postojanje kršćana 'prema njihovoj savjesti'." FERRO, G., *Le sirene... nav. dj.*, 4.
- ¹²⁰ Usp. FIORE, C., *Etica per giovani. Appunti e spunti per una educazione morale*, Leumann (TO) 1998, 16. Laički moral se oslanja na čovjeka, na njegove slobodne odluke za koje ne treba polagati nikome račun, osim u iznimnim slučajevima, društvu. Moralni zakon sam ja. Religiozni moral oslanja se na Boga i zakone koje je dao čovjeku u Deset zapovijedi; na zahtjevnost njegove ljubavi koja želi spasenje i dostojanstvo čovjeka. Usp. FIORE, C., *nav. dj.*, 17–18.
- ¹²¹ Prema Fiori taj Dekalog glasi:
1. Ljubi svoga boga i budi vjeran samom sebi.
 2. Ne postoji samo jedna istina.
 3. Laički moral se prepoznaje u evanđeoskim pravilima, ali bez dogmi.
 4. Poštuj institucije koje su toga dostojne i budi vjeran onomu tko zaslužuje povjerenje.
 5. Ne ubij.
 6. Dobra politika stoji na strani izrabljivanih i slabih.
 7. Ne ukradi.
 8. Ne obožavati ne satanizirati.
 9. Čuvaj se etiketa koje imaju sadržaj.
 10. Poštuj temeljna prava čovjeka." FIORI, C., *nav. dj.*, 19.
- ¹²² Usp. FERRERO, B., *Riflessione sulla catechesi degli adolescenti*, in: Catechesi 5 (1988), n. 6, 139. Za današnje mlade vrijedi pravilo: važan je pjevač a ne pjesma; vrijedi ono što je na tebi, ne što je u tebi. Živjeti znači slušati zadnji hit, kupiti posljednji disk, nositi jeans, biti "u modi" onoga što prolazi i zaboraviti na prave vrednote – unutarjni glas se ne smije čuti. Ono što ih čini egzistencijalno pasivnima je konformizam s društvom, bez mogućnosti kritike ili interiorizacije. Usp. FERRERO, B., *Riflessione... nav. dj.*, 139.
- ¹²³ Usp. STOETZEL, J., *I valori del tempo presente*, Un'inchiesta Europea, SEI, Torino 1984. Autor je u svoje multinacionalno

istraživanje uključio gotovo sve zapadnoeuropske zemlje: Veliku Britaniju, Njemačku, Italiju, Francusku, Španjolsku, Belgiju, Irsku, Dansku, Švedsku, Norvešku i Finsku.

- ¹²⁴ Tablica je preuzeta iz: CAVALLI, A. – DE LILLO, A., *nav. dj.*, 185.
- ¹²⁵ Usp. PIANA, G., *nav. dj.*, 25.
- ¹²⁶ Usp. DACQUINO, G., *Religiosita e psicoanalisi*, Sei, Torino 1980, 83.
- ¹²⁷ VERGOTE, A., *Psicologia religiosa*, Torino 1967, 300.; Citat preuzet iz: DE VANNA, U., *nav. dj.*, 68.
- ¹²⁸ Usp. DE VANNA, U., *Ragazzi... nav. dj.*, *Come sono cambiati, come credono, come vivono insieme*, Leumann (TO) 1996; TOMASI, L., *La condizione giovanile in Europa. Tra società e religione*, Franco Angeli, Milano 1986; *YOUNG PEOPLE AND RELIGIONS IN EUROPA*, (edited by) TOMASI, L., Reverdito Edizioni 1993.; SEMERARO, C. (a cura di), *I giovani fra indifferenza e nuova religiosita*, Leumann(TO) 1995.; GARIGLIO, P., *Gioventù di fine secolo*, AVE, Roma 1996.; CAVALLI, A. – LILLO DE, A., *Giovani anni 90*, Il Mulino 1993; EMMA, M., *I giovani e la fede oggi*, Edizione Dehoniane, Napoli 1985, COSPES (a cura di), *L'età incompiuta. Ricerca sulla formazione dell'identità negli adolescenti Italiani*, Leumann (TO) 1995; ALLETTI, M., *La religiosita dell'adolescente e del preadolescente*, in: ALLETTI, M., (a cura di), *Psicologia, psicoanalisi e religione. Studi e ricerche*, EDB, Bologna 1992; BURGALASSI, S. (a cura di), *I giovani nella società veneta secolarizzata*, Franco Angeli, Milano 1991; i dr.
- ¹²⁹ Usp. NEMBACH, U., *Jugend and Religion in Europa*. Bericht eines Symposiums, Forschungen zur praktischen Theologie 2, Frankfurt 1990, 271–295.
- ¹³⁰ DE VANNA, U., *nav. dj.*, 75.
- ¹³¹ Usp. *isto*, 73.
- ¹³² O'DEHERTY, F. E., *The religious formation of the adolescent*, Alba House, New York, 1973, 78–79.
- ¹³³ DE VANNA, U., *nav. dj.*, 72. Adolescenti doživljavaju Boga prije svega kao providonosnog Oca koji bdije nad njihovim materijalnim i moralnim poteškoćama. Oni su senzibilni za iskreno prijateljstvo s Bogom koji im u trenucima samoće predstavlja važno uporište. U 15. i 16. godini adolescent je sklon voditi monologe za koje vjeruje da ih Bog sluša, iako još uvijek doživljava Boga antropomorfički. Ideja Boga u adolescenciji “napušta antropomorfičku komponentu iz djetinjstva da bi mu On postao moralni imperativ.”
- ¹³⁴ Usp. DACQUINO, G., *nav. dj.*, 84–85.
- ¹³⁵ TELLIA, B., *Socializzazione*, in: DEMARCHI, F. (a cura di), *Nuovo Dizionario... nav. dj.*, 1946.
- ¹³⁶ Usp. MARTINELLI, R., *nav. dj.*, 61–78. Isti autor promatra socijalizaciju kao funkcioniranje ili interakciju između pojedinca i ambijenta. Pod pojmom ambijent, Lewin ne misli na određeni geografsko-sociološki kontekst, nego na ambijent kojeg čine osobe, stvari, aktivnosti, sadašnje i buduće situacije u kojima osoba u datom trenutku svjesno ili nesvjesno ulazi u odnos.

- ¹³⁷ Vrijeme adolescencije se nalazi na granici između dva svijeta: svijeta djetinjstva kojem je adolescent do sada pripadao i svijeta odraslih kojeg još ne poznaje. On je na granici – u (“međuprostoru”) – na “ničijoj zemlji”. Mora napustiti dosadašnju sigurnost (svijet djetinjstva) i ući u jedan, za njega “spoznajno nestrukturirani svijet”. U tom procesu promjene pripadnosti, adolescent pokazuje simptome marginalnosti: emotivnu nestabilnost, razdražljivost, nedostatak psiho-fiziološke ravnoteže, upadanja u ekstremna ponašanja i raspoloženja, napetost itd. Usp. MARTINELLI, R., *nav. dj.*, 63.
- ¹³⁸ *Isto*, 74.
- ¹³⁹ Usp. PETITCLERC, J. M., *nav. dj.*, 194.
- ¹⁴⁰ Usp. PISTOLINI, S., *Gli Sprecati, I turbamenti della nuova gioventu*, Feltrinelli, Milano 1995, 11. Adolescenti iz cijeloga svijeta, na različite načine, žele biti amerikanci – amerikanizirati barem jedan kutak svog životnog prostora. Njihovi snovi plove prema Americi. “Mentalna emigracija” novi je fenomen u glavama mnogih adolescenata. Amerika se promovira kroz komercijalnu promidžbu svojih proizvoda, od “jeansa” do “dischi jazz”. Oblačenje je također jedan od pokazatelja kulture i osobnosti adolescenata i zato bi tom segmentu trebalo posvetiti više pozornosti. Ako promatramo današnje adolescente, u Hrvatskoj, može se uočiti zajednički “look”, tipa Beverly Hills. Rim, Prag, Tokio, Pariz, Peking, Jeruzalem, Moskva, ...gotovo nema grada ili mjesta gdje Amerika nije ispružila svoju sjenu nad teenagers.
- ¹⁴¹ Usp. MONTESPERELLI, P., *Differenza, indifferenza, insofferenza: le domande degli adolescenti di oggi*, Leumann (TO) 1990, 14.
- ¹⁴² Usp. TELLIA B., *nav. dj.*, 75. Maslow izdvaja četiri temeljne potrebe: fizičke (jelo, zaštita, odjeća, sigurnost), društvene (ljubav i pažnja), samopoštovanje (identitet) i samoostvarenje. Usp. TELLIA, B., *nav. dj.*, 75.
- ¹⁴³ Usp. CAMBINI, P., *L'adolescente...* *nav. dj.*, 12.
- ¹⁴⁴ Usp. MILANESI, G., *I giovani nella società complessa*, Leumann (TO) 1989, 32.
- ¹⁴⁵ Usp. MARTINELLI, R., *nav. dj.*, 77. Kompromis uključuje dovoljnu autonomiju za djecu: slobodni večernji izlasci, posjedovanje novca, vlastiti odabir prijatelja, pravo na slobodno vrijeme i raspolaganje s njime po vlastitoj volji, posjedovanje automobila ili motora, itd. Neki psiholozi i pedagozi u ovoj gesti prepoznaju demokratski stil odgoja kod današnjih roditelja. Uzrok ovakvog “popuštanja”, ne temelje se isključivo u demokratskoj orijentaciji, nego i u tome što roditeljima nedostaju odgojni modeli i čvrsta uvjerenja na koja bi se oslonili. Stoga se “dogovor” čini kompromisnim rješenjem, nešto što je manje bolno i neugodno u komuniciranju s djecom.” MARTINELLI, R., *nav. dj.*, 76–77.
- ¹⁴⁶ Usp. GAMBINI, P., *nav. dj.*, 24–25. Jedno američko istraživanje, koje se bavilo uzrocima sukoba između roditelja i adolescenata, pokazalo je da su najčešći uzroci sukoba: dnevna zaduženja, način međusobnog ophođenja, novac, izlasci, osobna higijena, zdravlje. Usp. COGER, J. J. – GALAMBOS, N. L.,

Adolescence and Youth Psychological in a Changing World, Longman 1997, 127.

- ¹⁴⁷ Usp. COSPES, *nav. dj.*, 109–139.
- ¹⁴⁸ Usp. CAVALLI, A. – DE LILLO, G., *Giovani anni 90*, Il Mulino 1993, 74–76. Na pitanje što im je najvažnije u životu, 83,9% ispitanika između 15. i 17. godine izjavljuju da im je obitelj najvažnija. Pitanje se odnosilo na deset navedenih vrednota. 91% adolescenata zaokružilo je obitelj kao najvažniju vrednotu. Usp. GARIGLIO, P., *Gioventu di fine secolo*, AVE, Roma 1996, 82–88. Isto potvrđuju COSPES, *nav. dj.*, 286. Za 1200 adolescenata obitelj je na prvom mjestu među svim vrednotama (93%).
- ¹⁴⁹ Usp. COSPES, *nav. dj.*, 286. Tako 80% adolescenata u Italiji i Španjolskoj živi s roditeljima između 15. i 29. godine života. Mnogi i poslije završenog studija ostaju s roditeljima. Za njih obitelj i dalje ostaje čvrsta i sigurna baza i stoga im se ne žuri odrasti i napustiti toplo obiteljsko gnijezdo. Napustiti obitelj znači osloniti se na vlastite snage, donositi sam važne odluke, preuzeti odgovornost. Usp. COSPES, *nav. dj.*, 286.
- ¹⁵⁰ Usp. GAMBINI, P., *nav. dj.*, 13. Na pitanje “Kad bi sada morao napustiti svoju obitelj, što bi učinio?” njih 42,9% je odgovorilo: “Još ne želim razmišljati jer sam previše mlad za to.” GAMBINI, P., *nav. dj.*, 13.
- ¹⁵¹ *Isto*, 15.
- ¹⁵² Usp. CARRA, E., *Adolescenza: materiale strategico di ricerca sulle relazioni familiari*, in: SdS 34 (1996), n. 1, 42. Konflikti među generacijama pretvaraju se u povezanost među generacijama, u sredstvo kojim odgovaraju na izazove kompleksnog društva.
- ¹⁵³ CARRE, E., *nav. dj.*, 44.
- ¹⁵⁴ Usp. ELLENA, A., *Adolescenza*, in: DEMARCHI, F., (a cura di) *Nuovo Dizionario... nav. dj.*, 37. Tu adolescent živi prvu svoju društvenost koja izmiče obiteljskom nadzoru. Mnogi roditelji, gledajući iz vlastite perspektive, ne razumiju unutarnju potrebu djeteta za druženjem. Istraživanja potvrđuju kako 2/3 adolescenata izjavljuje da ga prijatelj bolje razumije od vlastitih roditelja i da o životu mogu više naučiti od prijatelja nego od roditelja. Usp. COGER, J. J.– GALAMBOS, N. L., *Adolescence... nav. dj.*, 177.
- ¹⁵⁵ Usp. MARTINELLI, R., *L'identità personale... nav. dj.*, 88.
- ¹⁵⁶ Usp. *isto*, 88.
- ¹⁵⁷ Usp. LEHALLE, H., *Psicologia degli adolescenti*, Borla 1989, 93–94. U pred-adolescenciji, između 11. i 13. godine prijateljstvo se više temelji na zajedničkim aktivnostima, a manje na međusobnoj razmjeni osjećaja. Od 14. do 16. godine adolescenti inzistiraju na međusobnom povjerenju. Ono postaje stožerom za pravo prijateljstvo. Jako je naglašen osjećaj sigurnosti u odnosu prema drugoj osobi. To je vrijeme i prvih zaljublivanja. Adolescent dijeli vlastite osjećaje s onim tko je dostojan povjerenja. Pri kraju adolescencije jačaju odnosi s osobama suprotnog spola, a gubi na intenzitetu prijateljstvo s osobama istog spola. Usp. LEHALLE, H., *nav. dj.*, 93–94.

- 158 Usp. PETITCLER, C., *nav. dj.*, 195–196. Porast individualizma stavlja u pitanje okupljanje mladih. Primjećuje se kako danas dobro funkcioniraju male skupine (4–5 osoba) ili pak velike skupine od 100 do 10000 mladih na stadionima ili na pop ili rock koncertima. Dok je pripadnost skupini od 15 do 20 članova u opadanju.
- 159 BASTAŠIĆ, Z., *nav. dj.*, 81.
- 160 Usp. LEHALLE, H., *nav. dj.*, 100–101.
- 161 VUKASOVIĆ, A., *Odgovor za etičke vrijednosti u obitelji i školi*, u: OŽ 46 (1991), br.1., 52.
- 162 *Gravissimum Educationis*, br.5.
- 163 MARTINELLI, R., *I identita... nav. dj.*, 91.
- 164 Usp. MILANESI, G., *I giovani... nav. dj.*, 34.
- 165 MATIJEVIĆ, M., Adolescenti u dopunskoj školi, u: VRGOČ, H. (ured.), *Pedagogija i brvatsko školstvo*, Zbornik radova sabora hrvatskih pedagoga, Zagreb 1996, 226.
- 166 Usp. CAVALLI, A., *nav. dj.*, 40.
- 167 *Isto*, 34–35. Alessandro Cavalli i Antonio de Lillo došli su do indikativnih rezultata. Ispitanici su trebali izreći svoj sud o školi ocjenjujući profesionalnu osposobljenost učitelja, vrednujući primljenu kulturu, te ocjenjujući odnos s vršnjacima i odnos s učiteljima. Njih 56% zadovoljno je s profesionalnom osposobljenošću učitelja; 67% ih je zadovoljno odnosom s učiteljima, 79% izjavilo da su zadovoljni s primljenom kulturom i 85% ima dobre odnose s vršnjacima. Na temelju ovih izjava razvidno je da mladi 90-tih doživljavaju školu kao mjesto socijalizacije među vršnjacima i usvajanju opće kulture. Odnosi s učiteljima još su uvijek problematični, a sposobnost učitelja u prenošenju materije ostaje najslabija točka. CAVALLI A. – DE LILLO, A., *Giovani... nav. dj.*, 34–35.
- 168 BRAJŠA, P., *Kaos i škola*, ŠN, br. 30, od 29. 09. 1992, 3.
- 169 PREVIŠIĆ, V., Suvremena škola: odgojno-socijalna zajednica, u: VRGOČ, H. (ured.), *nav. dj.*, 306.
- 170 Tako je u školskoj godini 1995./96. upisano 3000 učenika u više dopunskih škola. Statistike pokazuju da su u zadnjih pet godina, najveći broj polaznika adolescenti, odnosno mladi koji su prekinuli školovanje u redovnim državnim školama. Usp. MATIJEVIĆ, M., *nav. dj.*, 230.
- 171 MATIJEVIĆ, M., *nav. dj.*, 230.
- 172 Usp. FERRAROTTI, F., *Homo sentiens Giovani e musica, La rinascita dallo spirito della nuova musica*, Liguori Editore, Napoli 1995, 121.
- 173 Usp. COSPES, *nav. dj.*, 188.
- 174 Usp. *isto*, 188.
- 175 Usp. LANE, C. i M., *Genitori col telecomando. Come educare con i mass-media*, Edizioni Messaggero, Padova 1994, 98.
- 176 Usp. *isto*, 98.
- 177 Usp. GIDDENS, A., *Sociology*, ISE, Second edition, Fully revised&Updated, Polity Press, Oxford 1993, 446–447.
- 178 LEVER, F., *Masovni mediji*, u: PRANJIĆ, M. (ured.), *Religijsko-pedagoško... nav. dj.*, 439.

- ¹⁷⁹ *Isto*, 439.
- ¹⁸⁰ RIVOLTELLA, P. C., *Mass media e nuove tecnologie. Opportunità educative in una società che cambia*, in: *VeP* 53 (1997), n. 7–8, 508–527.
- ¹⁸¹ Usp. *isto*, 510. To je tradicionalni naziv u anglosasonsom svijetu koji se odnosi na proces poučavanja kako komunicirati s masovnim medijima. Iako o tome vode brigu roditelji, ipak je to specifična zadaća škole. Kao što škola ima zadaću opismenjavanja na drugim područjima, tako isto treba omogućiti “literacy” na području masovnih medija.
- ¹⁸² Usp. LANE, C. i M., *nav. dj.*, 196.
- ¹⁸³ Vidi: WOLF, M., *Gli effetti sociali dei media*. Strumenti Bompiani, Milano 1992; ZANACCHI, A., *La sfida dei mass media*, Ed. Paoline, Milano 1990; CATHOLIC FAMILIES SERIES, *Media, faith, families*, A Parish Ministry Guide ROBERTO, J. (a cura di), *Don Bosco Multimedia*, New Rochelle, NY, 1992; RAI, *Bambini e TV, Indagini qualitative*, VALENTINI, M. (a cura di), maggio 1989;
- ¹⁸⁴ Usp. COSPES, *nav. dj.*, 188.
- ¹⁸⁵ Usp. SCROVE, R., *Comunicazione audiovisiva*, in: DEMARCHI, F. – ELLENA, A. – CATTARINUSS, B. (a cura di), *Nuovo Dizionario di Sociologia*, Edizione Paoline, Milano 1987, 456.
- ¹⁸⁶ Usp. ZANNACCHI, A., *La sfida dei mass media. Introduzione allo studio degli strumenti e dei problemi della comunicazione*, Ed. Paoline, Milano 1990, 212.
- ¹⁸⁷ Usp. COSPES, *nav. dj.*, 187.
- ¹⁸⁸ Usp. LANE, C. i M., *Genitori... nav. dj.*, 171. Barem u neko vrijeme kroz dan, čovjek može pobjeći od televizije, dok je teško, gotovo nemoguće, izbjeći zvukovima glazbe. Nju nalazimo posvuda: u kući, u autu, u autobusu i tramvaju, u supermerkatu, u robnoj kući, u butiku, u medicinskim studijima, na trkaćim stazama, u liftu, čak i telefoni prenose zvučne glazbe dok čekamo sugovornika.
- ¹⁸⁹ Usp. FERRAROTTI, F., *nav. dj.*, 71.
- ¹⁹⁰ Usp. COSPES, *nav. dj.*, 195. Za 51,3% ispitanika adolescencata glazba je ugodno stimulirajuće sredstvo; 29,5% adolescencata glazba obogaćuje; 16,3% ispitanika izjavljuje da ih glazba ošamućuje i baca izvan stvarnosti; a samo 3,2% osjeća indiferentnost prema glazbi. Glazba zahvaća emotivnu dimenziju adolescenata. Ona nije pasivno slušanje, nego postaje najdublje iskustvo, vizualni spektakl, ples, pokret. U glazbi mladi doživljavaju i proživljavaju sve dimenzije ljudskog iskustva. COSPES, *nav. dj.*, 195.
- ¹⁹¹ ŠAŠKO, I., *Liturgijska glazba i mladi – Retrospektiva i perspektiva*, u *Sv. Cecilija* 68 (1998), br. 3, 66. “Rok glazba postaje ogledalo iskustvenog svijeta mladih. Ta glazba koja prerasta u pokret, iznosi na vidjelo stvarne osjećaje i očekivanja mladih, suprotnosti željenoga i ostvarivoga. Glazba i tekstovi *beatmusic* šesdesetih govore većinom o razočaranju i razočaravajućim odnosima u širokom spektru ljubavi, seksualnih iskustava, ljutnje, samoće, traženja sreće i ispunjenja. Engleske grupe kao što su The Beatles, The Rolling Stones ili The Who iznose i izriču u svojim različitim oblicima, samosvijest

- cijelih naraštaja koji se poistovjećuje s glazbom.” ŠAŠKO, I., *nav. dj.*, 66.
- ¹⁹² Usp. LANE, C. i M., *nav. dj.*, 174. Rok zvijezde postaju modeli ponašanja, idoli za kojima se mladi zanose, ne samo u stilu oblačenja, življenja, nego i u prihvaćanju njihove filozofije.
- ¹⁹³ FERRAROTTI, F., *nav. dj.*, 11.
- ¹⁹⁴ Posredstvom satelita, via cavo, i MTV (video-glazba) koji emitira 24 sata dnevno glazbu popraćenu spotovima.
- ¹⁹⁵ Usp. LANE, C. i M., *nav. dj.*, 174. Glazba je nadomjestak koji ispunja prazninu u životu adolescenata. Svaka vrsta glazbe: od roka, rapa, techno do heavy metal prenosi određenu poruku. Sadržaj pjesme krije u sebi sliku poimanja svijeta tekstopisca, njegovo vjerovanje i vrednote. Njihove riječi, čine i životni stil mladi naprosto upijaju.
- ¹⁹⁶ Usp. LANE, C. M., *nav. dj.*, 175. Nije rijetkost susresti u pjesmama najbrutalnije izričaje u kojima se veliča masturbacija, sadizam, rodoskrvuće, silovanje, samoubojstvo, satanizam i drugi oblici okultizma.
- ¹⁹⁷ Usp. HART, H., *Heavy Metal Madness*, NSP, Cordiff, C. 1989, 5 i 12.
- ¹⁹⁸ “Punk pokret sedamdesetih pojavljuje se u okvirima koji se mogu opisati rečenicim: ‘Mi smo onakvi kakvim nas držite – vulgarni i neodgovorni.’ Taj će se govor uobličiti u posebnosti simbola, odjeće, nakita, frizure, ali bitno će progovoriti i preko glazbe. U njihovim pjesmama prevladavaju izrazi o nevjeri u budućnost, izrazi beznada i to pomalo na cinični način. Često susrećemo rečenice kao što su No future ili I’m bored.” ŠAŠKO, I., *nav. dj.*, 66.
- ¹⁹⁹ Usp. GIDDENS, A., *nav. dj.*, 449. U Engleskoj je redovito u obitelji uključena televizija između 5 i 6 sati dnevno. Slično je i u drugim zapadnim zemljama u Europi. Prosječni gledatelj u Engleskoj gleda televiziju dnevno do 3 sata. A danas je sigurno i više ako uzmemo u obzir široku rasprostranjenost video rekordera. Usp. GIDENS, A., *nav. dj.*, 449.
- ²⁰⁰ Usp. BARTLY, N., *The ubiquitous eye*, “The Sattelit Time”, 16. marzo 1990, citirano prema: LANE, C. M., *nav. dj.*, 56. Ispred te “čarobne ikone” današnja obitelj prosjedi više od 6 sati dnevno.
- ²⁰¹ Usp. COSPES, *nav. dj.*, 188.
- ²⁰² Samo 18,5% adolescenata u Italiji misli da televizija ima negativan utjecaj na njihovo razmišljanje. Usp. COSPES, *nav. dj.*, 188.
- ²⁰³ Usp. GIDDENS, A., *nav. dj.*, 451. Istraživanja iz 1988 godine pokazuju da dijete do 13 godine vidi na televiziji više od 30 000 scena u kojima prevladava nasilje. Usp. LANE, C. i M., *nav. dj.*, 64. Oko 80% ukupnih televizijskih sadržaja uključuje nasilje. U jednom satu emitiranja može se vidjeti 7,5 epizoda nasilja. Od bombardiranja scenama nasilja nisu pošteđeni ni dječji crtići. Usp. *isto*, 451.
- ²⁰⁴ Usp. GIDDENS, A., *nav. dj.*, 451.
- ²⁰⁵ MANKIEWICZ, F. – SWERDLOW, J., *Remote Control*, Times Brooks, NY, 1978, 44.

- ²⁰⁶ Na Internetu se moglo pročitati kako su neke osobe gledale Titanik više od 150 puta.
- ²⁰⁷ LANE, C. i M., *nav. dj.*, 35.
- ²⁰⁸ BLUMER, H., *Movies and Conduct*, Arno, Salem, NH n.d., 195.
- ²⁰⁹ Usp. COSPES, *nav. dj.*, 195.
- ²¹⁰ Usp. VETTORATO, G., *Teenagers in discoteca. Una ricerca per capire*, u: NPG 32 (1998), n. 9, 5.
- ²¹¹ Usp. *isto*, 196.
- ²¹² Navest ćemo samo neke od njih: Teen, OK, Košarka, Haker, Bravo, Nomad, Cosmopoliten, Seventeen, Plyboy, Eros, Sugar, Sex club, Ferial music.
- ²¹³ Usp. COSPES, *nav. dj.*, 200.
- ²¹⁴ Usp. *isto*, 201.
- ²¹⁵ Usp. LANE, C. i M., *nav. dj.*, 202.
- ²¹⁶ Usp. *isto*, 202.
- ²¹⁷ Usp. GIDDENS, A., *nav. dj.*, 449.
- ²¹⁸ Usp. RIBOLZZI, L., *Societa*, in: DEMARCHI, F. – ELLENA, A. (a cura di), *Nuovo Dizionario... nav. dj.*, 1963.
- ²¹⁹ Usp. MONTESPERELLI, P., *Differenza, indifferenza, insofferenza: le domande degli adolescenti oggi*, in: UFFICIO CATECHISTICO NAZIONALE, *Adolescenti e catechesi*, Leumann (TO) 1990, 14. Pod pojmom selo autor misli: običaji, vrednote, vjerovanja, pogledi na svijet su jako homogeni; svi se međusobno poznaju, susreću na trgu, koji nije samo fizički simbol mjesta, nego središnji simbol života, identiteta. Trg je simbol svega – s njim se svi identificiraju. A metropola: nema središnjeg trga-središta, nego mnoštvo središta ili pak ga uopće nema – sve je periferija. Nema središta koje bi objedinjavalo, nego pluralizam pogleda na svijet i život, normi, vrednota, “svjetova”, “podsistema”. Svakodnevni život nije linearan, nego se prelazi iz jednog dijela u drugi, iz jednog “svijeta” u drugi, potrebno je riskirati avanturu labirinta. Usp. MONTESPERELLI, P., *nav. dj.*, 14.
- ²²⁰ Usp. MARTELLI, S., *La religione nella societa post-moderna tra secolarizzazione e desecolarizzazione*, Edizione Dehoniane, Bologna 1990, 10.
- ²²¹ Usp. *isto*, 11.
- ²²² Usp. SOROKIN, P., *The crisis of our age*, One world, Oxford 1992; MARTELLI, S., *La religione nella societa post-moderna tra secolarizzazione e de-secolarizzazione*, Edizione Dehoniane Bologna, 1990.
- ²²³ Usp. PETITCLERC, J. M., *nav. dj.*, 192.
- ²²⁴ Usp. GAMBINI, P., *L'adolescente degli anni 90' e la sua famiglia*, in: NPG 31 (1997), n. 1, 12.
- ²²⁵ Usp. MILANESI, G., *I giovani... nav. dj.*, 21.
- ²²⁶ Usp. MILANESI, G., *I potesi sui giovani*, Borla, Roma 1986, 129–159.
- ²²⁷ Usp. PETITCLERC, J. M., *Di fronte all'indifferenza religiosa dei giovani d'oggi*, in: SEMERARO, C., *nav. dj.*, 193.

- ²²⁸ Usp. MION, R., L'indifferenza religiosa dei giovani nella cultura del post-moderna, in: SEMERARO, C. (a cura di), *nav. dj.*, 27.
- ²²⁹ Usp. EMMA M., *nav. dj.*, 25.
- ²³⁰ *Isto*, 27.
- ²³¹ Usp. CASA SERENA VERONA, *Animatori gruppi adolescenti*, Dehoniane, Bologna 1983, 91.
- ²³² Usp. MILANESI, G., *I giovani... nav. dj.*, 23.
- ²³³ Usp. COSPES, *L'eta incompiuta... nav. dj.*, 7.
- ²³⁴ VALKOVIĆ, M., *nav. dj.*, 159.
- ²³⁵ Vrcan upozorava kako se diskurs o tranziciji ne smije svoditi i ne poistovjećivati s tezom o slomu komunističkog režima nego se odnosi i na ono što je prethodilo tom slomu kao i na ono što slijedi za tim slomom koji je imao sva obilježja svojevrsnog sistemskog urušavanja. Naime, vrlo često se pod pojmom "tranzicija" misli na sam događaj rušenja komunističkog sustava ili pak ga se reducira na prijelaz iz komunističkog sustava u neki drugi sustav. Međutim, nakon kratkog iskustva (u nekim Istočnim zemljama), vrlo se brzo uočilo nekoliko važnih protuslovlja koja prate proces tranzicije ukazujući na njegovu slojevitost, a time i osvješćivanja od nekadašnjeg sna o brzom i lakom prijelazu iz jednog totalitarnog u demokratski sustav. VRCAN, S., Tranzicija, religija, Crkva: poticaji za raspravu i razmišljanja, u: GRUBIŠIĆ I. (ured.), *Crkva i država u društvima u tranziciji*, Knjižnica Dijalog, Split 1997, 227.
- ²³⁶ VRCAN, S., *nav. dj.*, 227.
- ²³⁷ Usp. *isto*, 229.
- ²³⁸ VOLASKO, P., *Restauracija parlamentarne demokracije v postkomunizmu*, NR 14 (1995), št. 153–154.; SZOBOSZLAI, G., *Flying blind*, Hungarian Political Science Association, Budapest 1992; LINZ, L. L., *Transition to Democracy*, The Washington Quarterly, (1990) 3.; OFFE, C., *Capitalism by Democratic Design? Facing the Triple Transition in East Central Europe*, in: SR 58 (1991) 4, 893–902; TOMKA, M., *The Changing Social Role of Religion in Eastern and Central Europe: Religion's Revival and its Contradictions*, in: SC 42 (1995) 1.; MARZIALE, F., The young and changes in Central and Eastern Europe, u: TOMASI, L., (edited by) *Young people and religions in Europe*, Reverdito Edizioni, 1993.
- ²³⁹ ŠAGI, B., *Društvo na prijelazu i problem moralnog odgoja*, u: Kana 26 (1995), br. 2, 5.
- ²⁴⁰ Usp. ŠUNDALIĆ, A., *Konfesionalna pripadnost – religijsko ili političko obilježje*, u: DI 4 (1995), br. 6, 5.
- ²⁴¹ Usp. JUKIĆ, J., *Lica i maske svetoga*, KS, Zagreb 1997, 468.
- ²⁴² *Isto*, 470.
- ²⁴³ ZRINŠČAK S., Religija, Crkva i treći sektor u srednjoj i istočnoj Europi, u: GRUBIŠIĆ I. (ured.), *Crkva i država... nav. dj.*, 68.
- ²⁴⁴ Usp. JUKIĆ, J., *Lica i maske... nav. dj.*, 233.
- ²⁴⁵ Usp. DAHRENDORF, R., *Reflections on Revolution in Europa*, Chatto & Windus, London 1990. (Preuzeto iz: VRCAN, S., *nav. dj.*, 231)

- ²⁴⁶ Usp. JUKIĆ J., *nav. dj.*, 468.
- ²⁴⁷ Usp. ŠAGI, B., *Ateizam i postkomunističko društvo*, u: Kana 29 (1998), br. 7–8, 5–7. Temeljno je polazište da je Crkva bila jedan od važnih čimbenika u rušenju komunističkog režima, iako je njeno djelovanje bilo jako ograničeno. Većina se autora slaže, da je za vrijeme režima koji nije prihvaćao temeljna antropološko-etička načela, ljudsku osobu, vjeru, tradiciju, osjećaj pripadanja naciji, Crkvi, slobodu individualne inicijative, stvaralaštva, Crkva preuzela vodeću inicijativu. Usp. ŠAGI, B., *nav. dj.*, 5–7.
- ²⁴⁸ Usp. MARASOVIĆ, Š., Crkva i država u komunističkim društvima, u: GRUBIŠIĆ, I., *Crkva i država... nav. dj.*, 31. "U prvim godinama komunističke vladavine, Crkva je u svim komunističkim zemljama bila proganjana po istom obrascu: kadrovska desetkovana, gospodarski opljačkana, društveno izopćena, institucijski razarana, politički difamirana." MARASOVIĆ, Š., *nav. dj.*, 31.
- ²⁴⁹ Usp. ZRINŠČAK, S., *nav. dj.*, 73.
- ²⁵⁰ Usp. JUKIĆ, J., *nav. dj.*, 470.
- ²⁵¹ Usp. TOMKA, M., *nav. dj.*, 166.
- ²⁵² Usp. MARASOVIĆ, Š., *nav. dj.*, 38.
- ²⁵³ Usp. ŠUNDALIĆ, A., *nav. dj.*, 913.
- ²⁵⁴ Usp. CIFRIĆ, I., *Vjernička struktura u tranzicijskom kontekstu brvatskog društva*, u: DI 4 (1995), br. 6, Zagreb, 821. "O sekularizaciji našeg društva mogu se postaviti dvije teze: da (1) s obzirom na odnos socijalističkog društva prema Crkvi i religiji, tek s tranzicijom započinje proces sekularizacije društva, ali i (2) teza da su procesi sekularizacije započeli u socijalizmu (osobito pod utjecajem industrijalizacije i urbanizacije) procesi koji su bili povijesno odlučniji za položaj Crkve i religije nego ideologijski utjecaji (...) Tranzicija dobro objašnjava promjenu položaja Crkve u društvu, ali ne i religioznu situaciju." CIFRIĆ, I., *nav. dj.*, 821.
- ²⁵⁵ Usp. CIFRIĆ, I., *nav. dj.*, 821.
- ²⁵⁶ Usp. LAŽNJAK, J., *Tradicionalna i nova religioznost u postkomunizmu: promjene u religioznosti studenata 1990.–1994.*, u: DI 6 (1997), br.1, 51.
- ²⁵⁷ Usp. *isto*, 51. Na temelju nekih, iako parcijalnih, istraživanja može se pratiti tijek promjene religiozne strukture. Prema anketnom istraživanju kojeg je provela Lažnjak među zagrebačkim studentima do promjene je došlo u konfesionalnom opredjeljenju. Prvo istraživanje je provedeno 1990. kod I. i završne godine studija (IV/V) – njih 1227. Drugo istraživanje je provedeno 1994. kod studenata završne godine studija (IV/V) – 1422 ispitanika. Na temelju analize dobivenih rezultata autorica je uočila slijedeće promjene: 1990. godine među ispitanicima je bilo 65,5% katolika; bez konfesije 28,4%, ostalo 6,1%; dok 1994. su dobiveni slijedeći rezultati: katolika 82,1%; bez konfesije 10,8%; ostalo 7,1. Do sličnih rezultata dolazi i Cifrić. Istraživanje je 1988. i 1992. godine provedeno među studentima zagrebačkog i riječkog Sveučilišta. U uzorcima su bili zastupljeni studenti različitih fakulteta i svih godina studija. U uzorku 1988. godine bilo je 451, a 1992. godine 547 ispitanika. Na temelju dobivenih odgovora i ob-

rađenih rezultata, autor uočava dvije stvari: postotak “uvjerenih vjernika” nije se promijenio od 1988. godine (15,6%) do 1992. godine (15,4%), a niti onih koji su izjavili da “nisu sigurni jesu li ili nisu vjernici”. Takvih je bilo 1988. godine 8,6%, a 1992. godine 7,9 %. Ali se povećao postotak “vjernika” od 40,3% u 1988. godini na 57,3% u 1992. godini. Postotak “ne-vjernika” smanjio se od 51,1% na 34,7%, a postotak “protivnika vjere” smanjio se od 12,0% na 2,9 %. Usp. CIFRIĆ, I., *nav. dj.*, 824.

²⁵⁸ Isto, 67.

²⁵⁹ Usp. ŠAGI, B., *Odnos političke situacije i religioznosti u Hrvatskoj*, u: Kana, 28 (1997), br. 10, 5–7. Mnogi misle da je padom komunističkog režima konačno dokončan težak položaj Crkve i da se u procesu tranzicije stvara povoljno ozračje za porast religioznosti. To vrijedi posebno za one koji svode religioznost isključivo na masovno i javno pokazivanje kršćanskih religioznih simbola. Međutim, ozbiljni analitičari sadašnje društvene zbilje s pravom upozoravaju na neke neželjene tokove u interpretaciji religioznosti. Bono Šagi ukazuje na neke od pojava koje zasigurno ne vode kvalitetnijem življenju kršćanstva kao životne opcije. Navest ćemo neke od njih: nostalgična težnja za tradicionalnim kršćanstvom, zloupotreba religioznih simbola i njihovo ispražnjenje od stvarnog kršćanskog sadržaja, insistiranje na manifestnoj, izvanjskoj i dekorativnoj razini, zadovoljavanje Crkve da izvršava ritualne potrebe društva i obredno uljepšavanje svakodnevice, poistovjećivanje kršćanske religioznosti s hrvatstvom svođeci religioznost na goli iskaz domoljublja, itd. Usp. ŠAGI, B., *nav. dj.*, 6.

²⁶⁰ KUŠAR, S., *Djelomično pribvaćanje vjere – kršćanstvo po izboru*, u: BS 66 (1996), br. 2–3, Autor analizira razmjere kršćanskog eklekticizma, uzimajući kao polazište temeljne funkcije religije u odnosu na društvo i pojedinca (koristeći Kofmannovu podjelu) i uspoređuje kakva je situacija danas u našoj Crkvi i društvu. Šest je temeljnih funkcija religije: 1) posredovanje i očuvanje čovjekovog identiteta; 2) daje pravila za djelovanje i postupanje; 3) pomaže u ovladavanju kontingencijom; 4) oblikuje zajednice i procese njene integracije; 5) kozmira svijet; 6) distanciranje od svijeta i otvaranje perspektivi transcendencije. Usp. KUŠAR, S., *nav. dj.*, 319–345.

²⁶¹ JURČEVIĆ, M., *Temeljne vrijednosti kršćanske poruke u modernom (postmodernom) hrvatskom društvu*, u: BS 65 (1995), br. 3–4, 444. Autor uočava svojevrsan paradoksa u bivšim socijalističkim zemljama: Crkve je ojačala i u isto vrijeme oslabila, na području religioznosti nazočna je svugdje, a manje živa nego u vrijeme potlačenosti.

²⁶² Usp. JURČEVIĆ, M., *nav. dj.*, 444.

²⁶³ ŠAGI, B., *Ateizam i postkomunističko društvo*, u: Kana 29 (1988), br. 5/3, 5–7.

²⁶⁴ Usp. KUŠAR, S., *nav. dj.*, 320.

²⁶⁵ Isto, 320.

²⁶⁶ FERRO, G., *Prigionieri del finito. Intervista esclusiva al cardinale Godfried Danneels*, in: Jesus, gennaio 1999, n. 1, 4.

- Kardinal Godfried Danneels, analizirajući današnju religioznost, karakterizira ju kao "divlju" koja nema "dogmi ni definiranog morala; nema sakralne rituale i alergična je na bilo koju hijerarhijsku ili crkvenu organizaciju. Ova religioznost koncentrirana se na vlastitu sreću, psihološko i fizičko zdravlje. Dakle, moglo bi se reći da se ova 'divlja' religioznost prije svega služi Bogom, umjesto da Bogu služi." FERRO, G., *nav. dj.*, 4.
- ²⁶⁷ Usp. NIKIĆ, M. (ured.), *Novi religiozni pokreti*. Zbornik radova sa znanstvenog simpozija Filozofskog fakulteta Družbe Isusove o novim religioznim pokretima, Filozofski niz, Zagreb 1977. Simpozij se bavio problematikom novih religijskih pokreta u suvremenom društvu.
- ²⁶⁸ Usp. JUKIĆ, J., *Kršćanstvo i Crkva u suvremenoj civilizaciji*, u: BS 65 (1995), br. 3–4, 334.
- ²⁶⁹ *Isto*, 334.
- ²⁷⁰ *Isto*, 332–333.
- ²⁷¹ Usp. GARELLI, F., I giovani in Europa... *nav. dj.*, in: TOMASI, L. (edited by), *Young people and religions in Europe Persistence and Change in Values*, Reverdito Edizioni 1993, 106–107. Pojam religije je općenit i proširen. Sve je teže prepoznati jednu konfesiju i s njom se identificirati. Mladi se sve više kritički ponašaju prema religioznim institucijama i sve se manje poistovjećuju s njima. Primjećuje se sve traženija autonomija na seksualnom području, posebno obiteljskom životu, dok se zanemaruju stavovi crkvenog Učiteljstva. To je posebno uočljivo kada je riječ o abortusu, rastavi braka, kontracepcijskim sredstvima, predbračnim odnosima. Mladi sve više odbijaju ili stavljaju u pitanje neka pravila koja se odnose na unutarcrkvene odnose: celibat, žena svećenik, kontemplativni način života, itd. Usp. GARELLI, F., *I giovani... nav. dj.*, 106–107.
- ²⁷² Usp. GARELLI, F., *nav. dj.*, 105.
- ²⁷³ Usp. JUKIĆ, J., *Budućnost... nav. dj.*, 121.
- ²⁷⁴ Usp. DE VANNA, U., *Ragazzi... nav. dj.*, 26.
- ²⁷⁵ Usp. JUKIĆ, J., *Budućnost... nav. dj.*, 3.
- ²⁷⁶ JUKIĆ, J., Nove društvene prilike i ezoterično – okultna religioznost, u: NIKIĆ, M. (ured.), *Novi religiozni pokreti*, Filozofski niz, Zagreb 1977, 124.
- ²⁷⁷ Usp. PETITCLERC, J. M., *nav. dj.*, 198.
- ²⁷⁸ SCHEPENS, J. – SEMERARO, C., Studio Introduttivo, in: SEMERARO, C. (a cura di), *I giovani fra indifferenza e nuova religiosita*, Leumann(TO), 1995, 9.
- ²⁷⁹ JUKIĆ, J., *Kršćanstvo... nav. dj.*, 334.
- ²⁸⁰ KUŠAR, S., *Kad velim Bog*, Teovizija, Zagreb 1977, 24.
- ²⁸¹ Usp. MION, R., *Rasegna storico-bibliografica delle piu importanti ricerche empiriche in sociologia della gioventu: 1945–1985*, in: OP 5(1985) n. 3, 985.
- ²⁸² Usp. GARELLI, F., I giovani in Europa: valori e prospettive, in: TOMASI, L. (edited by), *Young... nav. dj.*, 106. Kršćanska poruka sve se više selekcionira, a Crkva se više cijeni zbog njenog socijalnog angažiranja nego zbog njene religiozne

- uloge. I u religioznim se sadržajima mijenja ljestvica. Primjerice, molitva ili misa imaju kod nekih privilegirano mjesto, dok je sakrament ispovijedi gotovo isključen. Na moralnom području također se pravi vlastiti izbor ne obazirući se pri tom na Crkveno Učiteljstvo. Današnji mladi, u religioznim sadržajima biraju ono što odgovara njihovim potrebama: identiteta, socijalizacije, integracije i sigurnosti. Usp. GARELLI, F., *nav. dj.*, 106.
- ²⁸³ Usp. MILANESI, G. (a cura di), *Oggi credono così*, Vol.I, Indagine multidisciplinare sulla domanda religiosa dei giovani italiani, I risultati, Leumann(TO) 1981, 167–174.
- ²⁸⁴ Usp. ORTIZ, A. J., La fede cristiana davanti alle sfide dell'indifferenza e della nuova religiosità, in: SEMERARO, C. (a cura di), *nav. dj.*, 119. U jednom sociološkom istraživanju iz 1994. godine u Francuskoj 71% mladih Francuza smatra da danas svatko sam mora odrediti svoju religioznost i njezin sadržaj, potpuno neovisno o Crkvi kojoj pripada. Usp. ORTIZ, A. J., *nav. dj.*, 119.
- ²⁸⁵ Usp. MION, R., *nav. dj.*, 22.
- ²⁸⁶ Usp. COTTIER, G., I fondamenti dell'indifferenza: una problematica di filozofia della religione, in: SEGRETARIATO PER I NON CREDENTI, *L'indifferenza... nav. dj.*, 27.
- ²⁸⁷ ORTIZ, A. J., *nav. dj.*, 100.
- ²⁸⁸ *Gaudium et spes*, br. 7.
- ²⁸⁹ Usp. SCHEPENS, J., Studio introduttivo, in: SEMERARO, C. (a cura di), *nav. dj.*, 6. Tako se u Francuskoj 1/3 mladih izjašnjava "bez religije", a više od 50% izjavljuje da ih pitanje Boga ne zanima. Broj onih koji se izjašnjavaju ateistima u opadanju je. Međutim, raste broj "indiferentnih" i "bez religije", tj. onih koji kažu da nemaju nikakvo zanimanje za vjeru i žive kao da Boga nema, a da pri tom ne osjećaju prazninu koju ne znaju ispuniti. Usp. SCHEPENS, J., *nav. dj.*, 6.
- ²⁹⁰ GIBELLINI, R., *nav. dj.*, 159
- ²⁹¹ RAHNER, K., *Indifferentismo*, in: MALINSKI, W. (a cura di), *Sacramentum mundi*, voll. IV, Morcelliana, Brescia 1974, 508.
- ²⁹² Usp. KAUFMANN, F. X., *Religion und Modernität, Sozialwissenschaftliche Perspektiven*, Tübingen 1989, 157–160. Autor izdvaja: 1) indiferentizam prema Crkvi; 2) indiferentizam prema kršćanskim sadržajima smisla; 3) indiferentnost prema kolektivnim hijerarhijama vrijednosti; i 4) indiferentnost naspram svake vrste obveznosti.
- ²⁹³ Usp. DE ROSA, G., L'indifferenza religiosa e secolarizzazione, in: SEGRETARIATO PER I NON CREDENTI, *L'indifferenza... nav. dj.*, 120.
- ²⁹⁴ STRUFFI, J. – POLLINI, G., *Appartenenza*, in: DEMARCHI, F., ed. alt., ... *nav. dj.*, 155.
- ²⁹⁵ Usp. *isto*, 155.
- ²⁹⁶ TOMASI, L., *Discontinuità fra appartenenza ed identificazione religiosa con particolare riferimento ai giovani*, in: SdS 34 (1996), n. 4, 418–425; PRANDI, C., *Sulla "Appartenenza religiosa" e su E. Troeltsch*, in: SdS 34 (1996), n. 4, 403–407.

- ²⁹⁷ CIPRIANI, R., *Appartenenza, semiappartenenza, non appartenenza*, in: CESAREO, V., CIPRIANI, R., GARELLI F., LANZETTI, C., ROVATI, G., *La religiosita in Italia*, Arnoldo Mondadori Editrice, Milano 1995, 103–104.
- ²⁹⁸ Usp. DEMARCHI, F., *Ecclesialita*, in: DEMARCHI, F. (a cura di), *Nuovo Dizionario ... nav. dj.*, 708.
- ²⁹⁹ Usp. CIPRIANI, R., *nav. dj.*, in: A. A. V. V., *La religiosita... nav. dj.*, 104.
- ³⁰⁰ Usp. BAHTIJAREVIĆ, Š., *Religijsko pripadanje*. Političke teme. Biblioteka suvremene političke misli, Zagreb 1975, 80–92.
- ³⁰¹ Usp. *isto*, 103.
- ³⁰² Usp. DEMARCHI, F., *nav. dj.*, 708.
- ³⁰³ Usp. TOMASI, L., *Disconti... nav. dj.*, 419.
- ³⁰⁴ Usp. *isto*, 419.
- ³⁰⁵ *Isto*, 421.
- ³⁰⁶ “Kod mladih se konstatira tendencija k individualizaciji religiozne prakse, privatnoj vjeri koja smjera brisati ritual kao religioznu i društvenu praksu. Jako su usmjereni na 'sadašnjost'. Postoji čvrsta subjektivna kultura koja je označena dihotomijom, ponekad rascjepom, između crkvenog Učiteljstva i spolnog morala kojeg žive mladi”. (...) “Ali, ovi isti mladi, često indiferentni u odnosu na Učiteljstvo koje se odnosi na pitanja dogmatike i morala, prihvaćaju njene upute kada govori o miru, ljudskim pravima, pravdi, itd.” TOMASI, L., *nav. dj.*, 421.
- ³⁰⁷ Usp. RANDI, C., *Sulla “Appartenenza ... nav. dj.*, in: SdS 34 (1996), n. 4, 405.
- ³⁰⁸ Usp. CIPRIANI, R., *nav. dj.*, 105.
- ³⁰⁹ Usp. SCARVAGLIERI, G., *La religione... nav. dj.*, 172–173.
- ³¹⁰ Usp. *isto*, 172–173.
- ³¹¹ Usp. CIPRIANI, R., *nav. dj.*, 103.
- ³¹² Usp. *isto*, 107.
- ³¹³ O tome vidi: *Lumen gentium* br. 14–16; *Evangelii nuntiandi*, br. 21, 52 i 56; *Catechesi tradendae*, br. 19 i 44; *Christi-fideles laici*, br. 4.
- ³¹⁴ DEMARCHI, F., *nav. dj.*, 712.
- ³¹⁵ Usp. CIPRIANI, R., *nav. dj.*, 105.
- ³¹⁶ Vidi: BALOBAN, J., *Aktualnost distanciranih kršćana*, u: STEINER, M. (ured.), *Synthesis theologica*. Zbornik u čast p. Rudolfa Brajčića SJ prigodom 75. obljetnice života, Zagreb 1994, 243–255; BALOBAN, J., *Stupnjevita crkvenost današnjeg kršćanina: relanost i opasnost*, u: BS 66 (1996), br. 2–3, 403–422. O istoj problematici vidi: BALOBAN, J., *Stupnjevita crkvenost kao primarni izazov za Crkvu u Hrvatskoj*, u: *Svesci* 56 (1984), 81–91; BALOBAN, J., *Kirche in einer sozialistischen Gesellschaft. Analyse der gegenwärtigen pastoralen Situation in der Erzdiözese Zagreb (Nordkroatien) unter besonderer Berücksichtigung der distanzierteren Kirchlichkeit*, Zürich-Einsiedeln-Köln 1982.
- ³¹⁷ Usp. BALOBAN, J., *Stupnjevita crkvenost današnjih kršćana... nav. dj.*, 408–412. Isti autor crkvenost uopće definira

- kao: prihvaćanje vjerskih istina, sudjelovanje u kulturnom životu Crkve, obdržavanje vjerskih normi, biti kršćanin u društvu, te područje crkvene organizacije. Usp. BALOBAN, J., *Stupnjevita crkvenost kao primarni... nav. dj.*, 83.
- ³¹⁸ CIPRIANI, R., *nav. dj.*, 107–108.
- ³¹⁹ Citirano prema: BAHTIJAREVIĆ, Š., *Religijsko... nav. dj.*, 86–87.
- ³²⁰ U istraživanju na općoj populaciji dobiveni su slijedeći rezultati: katolička vjera 89,7%; pravoslavna 2,9%; islam 1,1%; vjerska sekta 0,3%; nešto drugo (ateist, agnostik...) 2,1%; nisam vjernik 3,7%. Usp. *VJERA I MORAL U HRVATSKOJ*, u: BS 68 (1999), br. 4, 491.
- ³²¹ Korelacijsku analizu, eventualnu pozitivnu ili negativnu povezanost promatrane varijable ili faktora prikazat ćemo uz pomoć slijedećih sociodemografskih pokazatelja: prakticiranje vjere (kreće se od *vjera me ne zanima* do *vjerujem i prakticiram vjeru*), pohađanje mise (od *nikada* do *svake nedjelje*), spol (od muško do žensko), dob (od *14. godina* do *19. godina*), mjesto boravka (od *u Zagrebu* do *izvan Zagreba*), obrazovanje roditelja (od *niža* do *visoka*). Razina značajnosti korelacija uzetih u obzir je $p < 0,01$. Značajne korelacije na dihotomnim varijablama provjerene su uz pomoć t-testa.
- ³²² ČRPIĆ, G. – KUŠAR, S. – RIMAC, I., Neka obilježja situacije laika u našoj Crkvi, u: *VJERA I MORAL U HRVATSKOJ*, u: BS 67 (1998), br. 4, 566.
- ³²³ Ispitanici su u svojim odgovorima bili jako otvoreni, originalni i ponekad, preoštri u određenim izričajima i prigovorima.
- ³²⁴ O problematici duhovnih zvanja u Hrvatskoj vidi: BALOBAN, J., *Jesu li crkvena zvanja u katoličkoj Crkvi u Jugoslaviju u krizi?*, u: Svesci 17 (1983), br. 51, 90–98; BALOBAN, J., *Crkvena zvanja u novim društvenim prilikama*, u: Svesci 27 (1993), br. 78–81, 229–251; ARAČIĆ, P., *Dubovna zvanja i službe u našoj Crkvi*, u: BS 67 (1997), br. 2–3, 327–357.
- ³²⁵ Iako se u našoj teološko-pastoralnoj terminologiji više koristi izraz “svećenički/redovnički poziv”, mi smo zbog jasnoće u anketi koristili pojam “svećeničko/redovničko zvanje”.
- ³²⁶ Što se tiče pravne regulative ponovnog uvođenja konfesionalnog vjeronauka u osnovnoj i srednjoj školi, postoji jedan desetogodišnji razvoj u kontinuitetu: 1) Odlukom Ministarstva prosvjete i kulture RH (24. 01. 1991.), vidi. HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Plan i program katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi*, KS, Zagreb 1998, 281; 2) Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture (1996./97.). Taj je ugovor potpisan u Zagrebu, 18. prosinca 1996., a Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske ratificirao ga je 24. siječnja 1997. donošenjem “zakona o potvrđivanju Ugovora između Svete Stolice i republike Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture”; 3) Ugovor je stupio na snagu danom objave Zakona o njegovu potvrđivanju u: “Narodnim novinama”, tj. 11. veljače 1997., vidi: Narodne novine, *Međunarodni ugovori*, br. 2, 11. veljače 1997., 24–26.

- ³²⁷ REPUBBLICA HRVATSKA, Ministarstvo prosvjete i športa, *Srednje škole u brojkama, šk. g. 1997./98.*, I. DIO, siječanj 1998.
- ³²⁸ Dok smo ih anketirali, mnogi ispitanici nisu znali što uopće znači riječ "Glas koncila"!
- ³²⁹ Hrvatski katolički radio emitira svoj program od 1997. godine. Njegova osnivanje značajan je događaj za cijelu Crkvu u Hrvatskoj. Program Hrvatskog katoličkog radija namijenjen je široj populaciji, ali i mladima.
- ³³⁰ Usp. GEVAERT, J., *La dimensione esperienziale della catechesi*, Leumann (TO) 1984, 85.
- ³³¹ U svom etimološkom značenju, riječ iskustvo odnosi se na usvajanje određene sposobnosti metodom vježbanja. Njemački pak jezik rabi dvije riječi koje se odnose na iskustvo: Erlebnis – odnosi se na afektivno-emotivni doživljaj i Erfahrung – odnosi se na znanje (poznavanje). GEVAERT, J., *La dimensione... nav. dj.*, 95; Teološka djela na njemačkom jeziku kada govore o kršćanskom iskustvu uglavnom koriste riječ Erfahrung. GODIN A., *Esperienza religiosa*, in: GEVAERT, J. (a cura di), *Dizionario di Catechistica*, Leumann (TO) 1987, 252.
- ³³² VAN DER LEEUW, G., *Fenomenologia della religione*, Universale Bollati Boringhieri, Torino 1992, 358.
- ³³³ Usp. GEVAERT, J., *nav. dj.*, 85.
- ³³⁴ MIDALI, M., *Esperienza religiosa: quadro di riferimento*, in: NPG 30 (1996), n. 2, 9.
- ³³⁵ Usp. *isto*, 9.
- ³³⁶ RANZOLI, C., *Esperienza*, in: *Dizionario di Scienze Filosofiche*, Ulrico Hopeli, Milano 1926, 383.
- ³³⁷ Usp. PETZ, B., *Psibologijski... nav. dj.*, 168–169; Vidi: FIZZOTTI, E., *Giovani, psicologia ed esperienza religiosa*, in: NPG 30 (1996), br. 8, 27–40. Autor navodi nekoliko definicija poznatih sociologa: "Religiozno iskustvo sadrži sve čovjekove religiozne težnje ukoliko su svjesni čini" (W. James); "Religiozno iskustvo se sastoji u osjećaju zahvaćenosti od 'svetog' na direktan način, prije svega na objektivnoj razini: direktni kontakt s božanskim ozračjem i religiozna dinamika koja se događa spontano; koja ostavlja čovjeka pred tajnom totalnog u koju je uronjen – ona ga izaziva – pita i dovodi do postavljanja pitanja smisla ljudskog života" (Vergote). FIZZOTTI, E., *nav. dj.*, 29–30.
- ³³⁸ Citirano prema: P. P., *Esperienza religiosa*, in: PARENTE, P. – PIOLANTI, A. – GAROFALO, S., *Dizionario di teologia dogmatica*, Editrice Studium, Roma⁴ 1957, 144.
- ³³⁹ Usp. GODIN, A., *Esperienza religiosa... nav. dj.*, 251.
- ³⁴⁰ Usp. FIZZOTTI, E., *nav. dj.*, 32.
- ³⁴¹ Usp. *isto*, 32.
- ³⁴² Usp. GODIN, A., *nav. dj.*, 250–251.
- ³⁴³ Usp. SALVATI, G. M., *Esperienza*, in: LEXICON... *nav. dj.*, 374.
- ³⁴⁴ A. A. V. V., *La religiosita... nav. dj.*, 41.
- ³⁴⁵ Usp. SPLETT, J., *Esperienza religiosa*, in: WALDENFELS, H. (a cura di), *Nuovo Dizionario delle Religioni... nav. dj.*, 304.

- ³⁴⁶ Usp. MIDALI, M., *Esperienza religiosa... nav. dj.*, 9.
- ³⁴⁷ Usp. FIZZOTTI, E., *nav. dj.*, 28.
- ³⁴⁸ Usp. *isto*, 28.
- ³⁴⁹ Usp. GEVAERT, J., *La dimensione... nav. dj.*, 95.
- ³⁵⁰ MOLARI, C., *Fede e esperienza religiosa*, in: NPG 30 (1996), n. 2, 31.
- ³⁵¹ Usp. OFFELLI, S. – NEGRO, C., *Esperienza religiosa*, in: ENCICLOPEDIA FILOSOFICA... *nav. dj.*, 83.
- ³⁵² Usp. ALBERICH, E., *La catechesi della Chiesa*, Leumann (TO), 1992, 81.
- ³⁵³ Usp. MIDALI, M., *nav. dj.*, 10.
- ³⁵⁴ Usp. QUELQUEJEU, B. – JOSSUA, J. P., *Erfahrung*, in: EICHER, P. (von), *Neues Handbuch theologischer Grundbegriffe*, Band I. Kösel-Verlag-München 1984, 236.
- ³⁵⁵ Usp. A A. V V., *La religiosita... nav. dj.*, 40.
- ³⁵⁶ VAN DER LEEUW, G., *Fenomenologia della religione*, Serie scientifica Universale Bollati Boringhieri, Torino 1992, 358.
- ³⁵⁷ Usp. FIZZOTTI, E., *nav. dj.*, 34.
- ³⁵⁸ Usp. A A. V V., *La religiosita... nav. dj.*, 41.
- ³⁵⁹ U svezi religijskih pokreta, postoji mnogo pojmova: novi kultovi, sekte, pokreti mladih, alternativna religioznost, marginalna religioznost, nova duhovnost, itd. Mi ne koristimo izraz sekte, koji se često rabi u govoru, jer veže uza se negativne konotacije.
- ³⁶⁰ BAJZEK, J., *Sociologia e nuovi movimenti religiosi*, in: SEMERARO, C. (a cura di), *I giovani... nav. dj.*, 49.
- ³⁶¹ Usp. *isto*, 60.
- ³⁶² Usp. *isto*, 60.
- ³⁶³ Usp. MIDALI, M., *Tentativo di sintesi*, in: SEMERARO, C., (a cura di), *I giovani... nav. dj.*, 243.
- ³⁶⁴ Usp. *isto*, 244.
- ³⁶⁵ Ovaj pokret u sebi integrira duh nove religioznosti. Zanimljivo je da se širi posebno u slojevima koji posjeduju visok intelektualni i ekonomski status u društvu. Danas u Europi broji preko 5 milijuna članova, a u SAD-u 25 milijuna. Vidi: LASIĆ, H., *New age – “nova religija” modernoga doba*, u: NIKIĆ, M. (ured.), *nav. dj.*, 181–200; Vidi: PENNESI, A. O., *Krist i New Age*, u: *Svesci* 95/1999, 63–72.
- ³⁶⁶ Usp. MIDALI, M., *Tentativo... nav. dj.*, 244.
- ³⁶⁷ Usp. NIKIĆ, M., *Novi religiozni pokreti*. Zbornik radova sa znanstevnoga simpozija Filozofskog fakulteta Družbe Isusove o novim religioznim pokretima, Filozofski niz, Zagreb 1997. Na tom simpoziju govorili su poznati stručnjaci o problemu religioznih pokreta koji su se javili u zadnjih tridesetak godina, najprije u SAD-u, a onda zatim i u Europi.
- ³⁶⁸ HIP-HOP, BBB (Bad blue boys), Torcida, HIPPY, Metalci, Grafiteri, Raveri, Hašomani, Crna ruža, Sotonisti, Šminkeri, Reiki, Crna sekta, Rap, X Games, AoFoFo, Grugereri, Skateri.
- ³⁶⁹ “Dark pokret” apostrofirao se kao kontrakulturni fenomen marginalnog karaktera koji se po svojim osebnostima raz-

- vija isključivo u području Srednje Europe, te se vjerojatno naj snažnije razvija upravo u Zagrebu (...) "Dark – fenomen" promatra se kao svojevrsna "dark pobuna" mladih i njihova reakcija na "sagledavanje vlastite besperspektivnosti", koja kanalizira "prema apsolutnom egzistencijalizmu pesimizmu i misticizmu". Više o tome vidi: KOLARIĆ, J., Navjestitelji novog svijeta, u: NIKIĆ, M. (ured.), *Novi... nav. dj.*, 296–300.
- ³⁷⁰ Usp. ANIĆ, V., *Rječnik hrvatskog jezika*, Novi Liber 1994, 1167.
- ³⁷¹ Usp. WALDENFELS, H., *Credere/fede*, in: WALDENFELS, H. (a cura di), *Nuovo Dizionario delle Religioni*, San Paolo 1993, 159.
- ³⁷² MILANESI, G., *Credenza*, in: DEMARCHI, F. – ELLENA, A. – CATARINUSSI, B. (a cura di), *Nuovo Dizionario di Sociologia*, Ed. Paoline, Milano 1987, 604.
- ³⁷³ Usp. *isto*, 607.
- ³⁷⁴ Usp. MILANESI, G., *Credenza... nav. dj.*, 609. "U religioznom smislu, socijalizacija znači prenositi kulturno nasljeđe koje se odnosi na religiozno iskustvo, tj. modele ponašanja koji se odnose na znanje, običaje, predrasude, folklor... religiozno." MILANESI, G., *nav. dj.*, 609.
- ³⁷⁵ Usp. CIPRIANI, R. (a cura di), *La religiosità... nav. dj.*, 51.
- ³⁷⁶ MILANESI, G., *Credenze, ... nav. dj.*, 610.
- ³⁷⁷ Usp. KUŠAR, S., *Djelomično pribvaćanje vjere – kršćanstvo po izboru*, u: BS 66 (1986), br. 2–3, 326.
- ³⁷⁸ SCHEPENS, J., *Religione, esperienza religiosa e incredulità*, in: SEMERARO, C. (a cura di), *I giovani fra... nav. dj.*, 95.
- ³⁷⁹ BOUILLARD, H., *La structure théologique du Credo*, BOUILLARD, H., in: *Comprendre ce que l'on croit*, Paris: Aulier-Montaigne 1971., 125.
- ³⁸⁰ Usp. ČRPIĆ, G. – KUŠAR, S., *Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj*, u: BS 67 (1998), br. 4, 539. Evo kako su na isto pitanje odgovorili u istraživanju "Vjera i moral u Hrvatskoj": Vjerujem u sve što naučava moja Crkva 47,7%; prihvaćam dio onoga što naučava moja Crkva 35,3%; vjerujem u Boga ili višu realnost, ali ne pripadam ni jednoj religiji 7,4%; mislim da ne postoji nikakav bog niti viša sila 2,2%; u traganju sam 3,6%; nisam o tome razmišljao, ne zanima me 3,7%. Usp. ČRPIĆ, G. – KUŠAR, S., *Neki aspekti... nav. dj.*, 539.
- ³⁸¹ Usp. LEHALLE, H., *Psicologia... nav. dj.*, 73–91. Dijete od 11 do 12 godina ima puno problema s formalnim razmišljanjem, tj. nije u stanju raditi određene hipoteze i sinteze.
- ³⁸² BABIN, P. – DUPERRAY, G. – DUPONT, J., i drugi, *L'adolescente davanti a Dio*, Edizioni Paoline, Roma 1966. Na hrvatskom vidi: *ZBORNIK RADOVA X. I XI.* Katehetske ljetne škole, KS, Zagreb 1982.
- ³⁸³ ČRPIĆ, G. – KUŠAR, S., *Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj*, u: *VJERA I MORAL... nav. dj.*, 528.
- ³⁸⁴ Usp. AMATO, A., *Gest Cristo*, in: MIDALI, M. – TONELLI, R. (a cura di), *Dizionario... nav. dj.*, 375.
- ³⁸⁵ GIULIANI, M., *La religione degli irriverenti*, Thomas Beaudoin: i giovani e la fede, in: *Jesus luglio 1999*, br. 7, 6. Iz raz-

govora s piscem knjige *Fede virtuale*, u kojoj opisuje religioznost svojih suvremenika, koje današnji sociolozi nazivaju generation x.

- ³⁸⁶ Usp. *isto*, 375.
- ³⁸⁷ Usp. MILANESI, G., Attese, interrogativi e immagini su Gest Cristo nella situazione Giovanile oggi, in: AMATO, A. – ZEVINI, G. (a cura di), *Annunciare Cristo ai giovani*, LAS, Roma 1980, 80–82. Autor ambivalentnost u poimanju kristologije vidi na slijedećima razinama: a) dijeljenje između Isus-čovjek i Isus-Bog; b) ambivalentnost između Isus – povijesna osoba i Isus – čovjek simbol; c) dijeljenje između Isusa kao Gospodina i Isusa kao Poruke; d) od Isusa revolucionara do Isusa mirotvorca. Usp. MILANESI, G., *Attese, interrogativi... nav. dj.*, 82.
- ³⁸⁸ *Isto*, 83.
- ³⁸⁹ Usp. SEMERARO, C., *Dogma/Dogmatico*, in: LEXICON... *nav. dj.*, 313.
- ³⁹⁰ Usp. SONNEMANS, H., *Futuro/Aldila*, in: WALDENFELS, H. (a cura di), *Nuovo Dizionario delle Religioni*, San Paolo, 1987, 378–381.
- ³⁹¹ A A. V V., *La religiosita... nav. dj.*, 33.
- ³⁹² Usp. ČRPIĆ, G. – KUŠAR, S., *Neki aspekti... nav. dj.*, 542. “Koncept reinkarnacije samospasenjski je koncept koji je sastavni dio religija s dalekog Istoka. U Zapadnoj tradiciji u najčistijem i, vjerojatno, najutjecajnijem obliku nalazimo ga u starih Grka, njihovom cikličkom poimanju vremena i ‘seljenja duša’. Kroz povijest Zapada, utjecajem kršćanstva, ovo je vjerovanje izgubilo na snazi, no u suvremenom društvu, u najnovije vrijeme, opet oživljava, posebno s pojavom nove religioznosti i novih religijskih pokreta, koji su po svojoj naravi sinkretistički i nose mnoge elemente različitih religijskih učenja.” ČRPIĆ, G. – KUŠAR, S., *Neki aspekti... nav. dj.*, 542
- ³⁹³ Usporedimo li ovaj postotak s dobivenim rezultatima o općoj populaciji (15,0%), onda možemo zaključiti da mladi manje prijanjaju uz koncept reinkarnacije od starije populacije. Usp. ČRPIĆ, G. – KUŠAR, S., *nav. dj.*, 544.
- ³⁹⁴ Ako usporedimo s rezultatima na općoj populaciji, vidimo da mladi više prijanjaju uz koncept “vječno zajedništvo s Bogom” od starije populacije (opća populacija – “to je vječna zajednica s Bogom” – 47,4%; adolescenti – “vječno zajedništvo s Bogom” – 51,2%). Možda bi se moglo povezati s rezultatima kateheze i vjeronauka koji obuhvaćaju široki sloj naših srednjoškolaca. Usp. ČRPIĆ, G. – KUŠAR, S., *Neki aspekti... nav. dj.*, 544.
- ³⁹⁵ *KKC*, br. 1022.
- ³⁹⁶ *Isto*, br. 1035.
- ³⁹⁷ Usp. *isto*, br. 1237.
- ³⁹⁸ Usp. *isto*, br. 2851.
- ³⁹⁹ ČRPIĆ, G. – KUŠAR, S., *Neki aspekti... nav. dj.*, 545. Vidi tablicu 146 i usp.
- ⁴⁰⁰ Usp. SEBASTIANI, L., *Superstizione*, in: LEXICON Dizionario teologico enciclopedico... *nav. dj.*, 1015–1016.

- ⁴⁰¹ Usp. FORUM, *Un sacro... troppo profano?*, in: Jesus, marzo 1999, br. 3, 5.
- ⁴⁰² Usp. SEBASTIAN, I. L., *Magia*, in: Lexicon... *nav. dj.*, 597.
- ⁴⁰³ Tako od 100 Francuza 55% vjeruje u moć telepetaje; 46% vjeruje da astrološki znakovi određuju karakter osobe, 35% vjeruje u snove; 55% vjeruje lječenje bioenergijom, 16% vjeruje da stolovi mogu plesati, itd. Usp. A. A. V. V., *La religiosita... nav. dj.*, 54.
- ⁴⁰⁴ Usp. LEHMANN, K., *La Chiesa nel pluralism. Consiglio delle conferenze episcopali d'Europa*, in: IL 41 (1996), n. 21, 690.
- ⁴⁰⁵ ČRPIĆ, G. – JUKIĆ, J., Alternativna religioznost, u: *VJERA I MORAL... nav. dj.*, 589–615.
- ⁴⁰⁶ Usp. CIPRIANI, R., (a cura di), *La religiosita a Roma*, Roma, Bulzoni editore 1997, 87. "Gabriel Le Bras bio je među prvima znanstvenicima koji je upravo na temelju religiozne prakse formulirao katoličku tipologiju: 'distancirani', 'godišnjaci', 'praktikanti' i 'pobožni'." Citirano prema: CIPRIANI, R., *nav. dj.*, 87.
- ⁴⁰⁷ Usp. *isto*, 88.
- ⁴⁰⁸ Usp. SCARVAGLIERI, G., *La religione in una societa in trasformazione*, Ricerca empirica, Maria Pacini Fazzi, Lucca 1978.
- ⁴⁰⁹ Kršćanin katolik u doba "socijalističkog tipa" kršćanstva ostvarivao je svoju vjeru odnosno crkvenost na osobnoj, obiteljskoj i župnoj razini, dok ju istodobno nije mogao prakticirati na društvenoj razini. Usp. BALOBAN, J., *Katolik u Hrvatskoj*, u: *Svesci* 1997, br. 89–90, 96–101.
- ⁴¹⁰ Treba imati na umu da su mnogi naši ispitanici primili sakramente nakon društveno-političkih promjena u našoj zemlji: u razdoblju između 1991. do 1998. Bilo bi interesantno imati točne podatke o broju onih koji su primili sakramente u "zrelijoj" dobi.
- ⁴¹¹ Postavlja se ovdje jedno drugo pitanje: koji su motivi vodili roditelje da svojoj djeci omoguće pristup temeljnim sakramentima vjere, odnosno sakramentima kršćanske inicijacije? Odgovor na to pitanje nismo predvidjeli u ovom istraživanju. Ali znamo da naši roditelji krštenje svoga djeteta znaju obrazložiti ovim ili sličnim riječima: "Želim da moje dijete ima sve ono što su meni moji roditelji dali, a poslije neka samostalno odluči".
- ⁴¹² Kod pojma religioznosti valja uočiti i razlikovati dvije dimenzije: objektivna dimenzija, koja se izražava u prihvaćanju objektivnih vjerskih istina (dogmi) i subjektivna dimenzija, koja se izražava kroz osobni stav, religiozno iskustvo i prakticiranje vjere.
- ⁴¹³ Usp. SAUER, R., *Jugend und Liturgie. Grundsätzliche Überlegungen zu einem pastoralen Notstand*, in: KBl 98 (1973), Heft. 6, 397–409.
- ⁴¹⁴ Usp. TRIACCA, A. M., *Celebrazioni liturgiche per "non adulti". Aperture, utopie o futuro della riforma liturgica*, in: *Seslesianum* 37 (1975), n. 4, 765–791.
- ⁴¹⁵ Usp. SARTORE, D., *Liturgia*, in: MIDALI, M. – TONELLI, R. (a cura di.), *Dizionario di pastorale giovanile*, Leumann (TO) 1989, 523.

- ⁴¹⁶ CIPRIANI, S., *Eucaristia*, in: ROSSANO, P. – RAVASI, G. – GIRLANDA, G. (a cura di.), *Nuovo Dizionario di Teologia Biblica*, Ed. Paoline 1988, 521.
- ⁴¹⁷ *LG*, br. 11.
- ⁴¹⁸ *Isto*, 26.
- ⁴¹⁹ Usp. BERGAMINI, A., *Culto*, in: SARTORE, D. – TRIACCA, A. M. (a cura di.), *Nuovo Dizionario di Liturgia*, Ed. Paoline 1990, 340.
- ⁴²⁰ SCHNITZLER, T., *O značenju sakramenata*, Herder – KS, Zagreb 1988, 11.
- ⁴²¹ DUDA, B., *Koncilske teme*, KS, Zagreb 1992, 48.
- ⁴²² GRILLO, A., *Le generazioni e la pieta liturgica*, u: *IR* 41 (1996), n. 4, 118.
- ⁴²³ Usp. ŠAŠKO, I., *Ritualnost kod današnje mladeži*, u: *BS* 69 (1998), br. 1–2, 153.
- ⁴²⁴ Usp. *ist.*, 153.
- ⁴²⁵ Riječ je o sudjelovanju u euharistijskom slavlju, odnosno o prakticiranju mise. U Mađarskoj: svake nedjelje 7,3%, mjesečno 4,0%, ponekad u godini 42,2%, nikada 46,5% Usp. TOMKA, M., *Modernizzazione e chiesa: l'esperienza dell'Ungheria comunista e postcomunista*, u: A. A. V. V., *La religione degli europei*, Edizione della Fondazione Giovanni Agnelli, Torino 1992, 458.); Italija: svaki tjedan 21,8%; 2 do 3 puta u mjesecu 10,5%; 1 put u mjesecu 12,8%, 1 do 2 puta u 6 mjeseci 27,7%; nikada 26,4% (BUZZI, C. – CAVALLI, A. – DE LILLO, A., *nav. dj.*, 219.); Francuska: 30% mladih svrstavaju se u jedan od stupnjeva praktikanata; 40% indiferentni. Od tih 30%, njih 12% redovito prakticira, a 18% neredovito (1 do 2 puta u mjesecu) Vidi: GARELLI, F., *I giovani cattolici in Europa: valori e prospettive*, u: TOMASI, L. (a cura di.), *nav. dj.*, 106–107.
- ⁴²⁶ Usp. CAMPICHE, R., *Young people and religion or the decline of confessional identity*, in: TOMASI, L. (edited by.), *nav. dj.*, 76.
- ⁴²⁷ Uz ovaj podatak, valja pripomenuti da je u našem uzorku bio zastupljen određeni broj sjemeništara i kandidatice koji prema svojim dnevnim pravilima sudjeluju svaki dan u euharistijskom slavlju.
- ⁴²⁸ Često sam u razgovoru s našim srednjoškolcima razgovarala o toj temi. U jednakoj mjeri znali su se diviti, cijeniti, pohvaliti kada bi čuli dobru propovijed, ili pak oštro kritizirati kada je propovijed, po njihovom sudu, izlazila izvan dozvoljenih okvira.
- ⁴²⁹ Na naše pitanje: što ti smeta u Crkvi, ispitanici su često navodili lošu propovijed. Evo samo dva primjera: “*Svećenici svoje propovijedi koncipiraju kao da govore izvanzemaljcima, a ne nama ljudima.*” “*Moj župnik u propovijedi govori 'strani jezik', a ne 'hrvatski'*”.
- ⁴³⁰ CASTELLANO, J., *Pregbiera*, in: SARTORE, D. – TRIACCA, A. M. (a cura di.), *Nuovo Dizionario di Liturgia*, Ed. Paoline 1988, 1095.
- ⁴³¹ SALVARANI, B., *Pregbiera... nav. dj.*, 497.

- ⁴³² Usp. *isto*, 1096.
- ⁴³³ *Sacrosanctum concilium*, br. 10.
- ⁴³⁴ CASTELLANO, J., *nav. dj.*, 1100.
- ⁴³⁵ Usp. BIANCHI, E., *Pregbiera*, in: MIDALI, M. – TONELLI, R. (a cura di.), *Dizionario... nav. dj.*, 774.
- ⁴³⁶ Usp. *isto*, 775.
- ⁴³⁷ SALVARANI, B., *Pregbiera... nav. dj.*, 500.
- ⁴³⁸ Usp. TERRINI, A. N., *Religiosita popolare e liturgia*, in: SARTONE, D. – TRIACCA, A. M. (a cura di.), *Nuovo ... nav. dj.*, 1172.
- ⁴³⁹ Usp. *isto*, 1175.
- ⁴⁴⁰ Usp. ORLANDO, V., *Religione popolare*, in: GEVARET, J. (a cura di.), *Dizionario... nav. dj.*, 541.
- ⁴⁴¹ Zanimljivo je spomenuti da mnogi ispitanici nisu znali što znači procesija i što znači sam naziv "prvi petak".
- ⁴⁴² VALLIN, P., *Kriza sakramenta pokore*, u: *Svesci* 50/1983, 2.
- ⁴⁴³ Više o tome vidi: EMEIS, D., *Das Bussakrament*, in: *Sakramentenkatechese*, Herder, Freiburg-Basel-Wien 1991, 154–190; VALLIN, P., *Kriza sakramenta pokore*, u: *Svesci* 50/1983, 2–7; COURTH, F., *Sakramenti. Priručnik za teološki studij i praksu*, Đakovo 1997; GATTI, G., *Penitenza*, in: GEVAERT, J. (a cura di.), *Dizionario di Catechetica*, Leumann (TO), 1987, 495–497; COLOMBO, G., *Prassi pastorale-rituale del sacramento della penitenza*, in: *RL* 70 (1983), n. 4, 566–574; AMBROSIO, G., *Lettura sociologica dei dati della ricerca sul sacramento della Penitenza*, in: *RL* 70 (1983), n. 4, 515–527; COLLO, C., *Annotazioni sulla concezione di sacramento*, in: *RL* 70 (1983), n. 4, 551–564; VISENTIN, P., *Penitenza*, u: SARTORE, D. – TRIACCA, A. M. (a cura di.), *Nuovo Dizionario di Liturgia*, Ed. Paoline 1988, 1061–1082; SODI, M., *Giovani e liturgia: un rapporto provocante*, in: *RL* 79 (1992), n. 3, 350–380; BALOBAN, J., *Činici u sakramentu pomirenja u našoj pastoralnoj praksi*, u: *Svesci* 56/1984, 63–68; ZAGORAC, V., *Novi liturgijski čimbenici obnovljenog reda pokore*, u: *BS* 46(1976), br. 1–2, 91–99; ZAGORAC, V., *Mladi i suvremena liturgijska obnova*, u: *BS* 56 (1986), br. 3–4, 225–233; VALKOVIC, M., *Socijalna i eklezijalna komponenta sakramenta pokore*, u: *BS* 39 (1969), 49–62; MOIOLI, G., *Il peccatore perdonato. Itinerario penitenziale del cristiano*, Piemme, Casale Monferato 1997; DONGHI, A., *Ecco, io faccio nuove tutte le cose. La pastorale della penitenza e della conversione*, Libreria editrice vaticana, Vaticano 1996.
- ⁴⁴⁴ BRÖDEL, W., *Preobražaj ne ukidanje! O traženju novog oblika sakramenta pokore. Prilog sa švicarskog gledišta*, u: *VĐ* i *SB* 127 (1999), br.1, 43.
- ⁴⁴⁵ Usp. ŠAŠKO, I., *Sakrament pomirenja. Odakle kriza: iz gubitka osjećaja za grijeh ili za crkvenost i liturgičnost. Dvije teološko-liturgijske slike*, u: *VĐ* i *SB* 127 (1999.), br. 1, 14. Autor donosi povijesni presjek razvoja sakramenta pomirenja analizirajući s pastoralno-teološko-liturgijskog aspekta nazivlje za pokornika i ime samog sakramenta; *Katekizam katoličke Crkve* za ovaj sakrament koristi pet različitih nazi-

- va koji ističu različite vidove sakramenta: Sakrament obraćenja, sakrament pokore, sakrament ispovijedi, sakrament oprostjenja i sakrament pomirenja. Usp. *KKC*, br. 1423.
- ⁴⁴⁶ Novi obrednik donosi nekoliko kvalitativnih pomaka: stavlja u središte slavlja sakramenta povijesno-spasenjsko-trinitarnu dimenziju, komunitarno-eklezijalnu dimenziju; Riječ Božja zadobiva važno mjesto i ulogu u slavljenju sakramenta Obrednik nudi različite oblike slavljenja sakramenta. Vidi: *RED POKORE*, KS, Zagreb 1975.
- ⁴⁴⁷ Vidi: VALLIN, P., *Kriza... nav. dj.*, u: *Svesci* 50/1983, 2–7; VISENTIN, P., *Penitenza*, in: SARTORE, D. – TRIACCA, A. M. (a cura di.), *Nuovo Dizionario di Liturgia*, Edizioni paoline 1988, 1061–1082; VALKOVIĆ, M., *Socijalna i eklezijalna komponenta sakramenta pokore*, u: *BS* 39(1969), 49–62; GATTI, G., *Penitenza*, u: GEVAERT, J. (a cura di.), *Dizionario di Catechistica*, Leumann (TO) 1987, 495–497.
- ⁴⁴⁸ ŠARČEVIĆ, I., *Sakrament pomirenja – sakrament Božje utjebe*, u: *VĐ i SB* 127 (1999), br. 1, 7–14.
- ⁴⁴⁹ Usp. *isto*, 7–14.
- ⁴⁵⁰ Usp. BRÖDEL, W., *Preobražaj ... nav. dj.*, 43.
- ⁴⁵¹ Usp. ŠAŠKO, I., *Sakrament pomirenja. Odakle kriza... nav. dj.*, 23.
- ⁴⁵² BALOBAN, J., *Činioci u sakramentu... nav. dj.*, 63.
- ⁴⁵³ COLOMBO, G., *Prassi pastorale-rituale del sacramento della penitenza*, in: *RL* 70 (1983), n. 4, 568.
- ⁴⁵⁴ Usp. *isto*, 568; Usp. ŠAŠKO, I., *Sakrament... nav. dj.*, 22–23.
- ⁴⁵⁵ COLOMBO, G., *Prassi... nav. dj.*, 569.
- ⁴⁵⁶ Valja naglasiti, da se u našoj crkvenoj praksi, ovaj sakrament naziva ispovijed, što ima nemale konsekvence na odnos prema njemu.
- ⁴⁵⁷ ČRPIĆ, G. – KUŠAR, S., *Neki aspekti... nav. dj.*, 518.
- ⁴⁵⁸ Usp. KASPER, W., *Bit i oblici pokore*, u: *Svesci* 27/1975, 22.
- ⁴⁵⁹ Usp. BUZZI, C. – CAVALLI A. – DE LILLO, A., *Giovani... nav. dj.*, 175–190.
- ⁴⁶⁰ Usp. CONGERJ, J. – GALAMBOS, N. L., *Adolescence... nav. dj.*, 269–271.
Lawrence Kohlberg moralni razvoj prikazuje u tri stupnja, a svaki stupanj ima dvije etape: 1) predkonvencionalni, 2) konvencionalni, 3) postkonvencionalni. Predkonvencionalno rasuđivanje: a) kažnjavanje-poslušnost, b) hedonizam; Konvencionalno rasuđivanje: a) dobar dječak-dobra djevojčica; b) autoritarno dokazivanje; Postkonvencionalno rasuđivanje: a) zakon; b) univerzalni principi. Kognitivna stabilnost (ekvilibri) temeljna je baza u moralnom razvoju. Usp. CONGERJ, J. – GALAMBOS, N. L., *Adolescence... nav. dj.*, 269–271.
- ⁴⁶¹ Usp. *GS*, br. 16; “U dubini savjesti čovjek otkriva zakon koji on sam sebi ne daje, ali kojemu se mora pokoravati. Taj glas, što ga uvijek poziva da ljubi i čini dobro a izbjegava zlo, kad zatreba, jasno odzvanja u intimnosti našeg srca: čini ovo, a izbjegavaj ono. Čovjek, naime, ima u srcu zakon što mu ga je Bog upisao. U pokoravanju tom zakonu jest isto čovjekovo dostojanstvo, i po tome zakonu će mu se suditi. Savjest je

- najskrovitija jezgra i svetište čovjeka, gdje je on sam s Bogom, čiji glas odzvanja u njegovoj nutrini.”, GS, br. 16.
- ⁴⁶² Usp. PIANA, G., *Cosienza, norme, cultura: per una refondazione della morale in un tempo di desiderio*, in: NPG (1982), n. 8, 23.
- ⁴⁶³ Usp. PIANA, G., *Verso una etica della soggettività riflessa*, in: NPG 19 (1985), n. 3, 22–23.
- ⁴⁶⁴ Usp. isto, 24.
- ⁴⁶⁵ Usp. POLLO, M., *Iniziazione al mito e al simbolo come luogo di frontiere dell'educazione alla responsabilità*, u: NPG 16 (1982), n. 8, 39–40.
- ⁴⁶⁶ Usp. PIANA, G., *Coscienza... nav. dj.*, 23.
- ⁴⁶⁷ Usp. isto, 23.
- ⁴⁶⁸ Treba napomenuti da faktorska analiza ne govori ništa o rasprostranjenosti neke pojave. O tome nam govore postoci dani u tablici I. To znači da ne treba povezivati visoke korelacije dobivene na faktorima s visokim postotkom ljudi koji podržavaju neku tvrdnju.
- ⁴⁶⁹ T –testom testira se postojanje statističkih značajnih razlika (između dviju aritmetičkih sredina) između dvaju uzoraka ili nekih obilježja s obzirom na promatranu pojavu.
- ⁴⁷⁰ Usp. A A. V V., *Riti e miti nelle tript dell'ecstasy*, in: AS, gennaio 1997, 29–55.
- ⁴⁷¹ Usp. FIORE, C., *Etica... nav. dj.*, 84–85. Gotovo 3,4% ili 4,1% od cjelokupne populacije konzumira drogu, tj. 250 milijuna ljudi. U Italiji, prema izvješću ONU, u 1995. godini bilo je 600–800.000 redovitih konzumatora marihuane i hašiša i 130–170.000 ovisnika o heroinu. Kofi Annan je upozorio na sve mlađu dob koja uzima drogu. U SAD-u je to 13/14 godina. Usp. FIORE, C., *nav. dj.*, 85.
- ⁴⁷² O problemu droge vidi: POZAIĆ, V. (ured.), *Droga. Od beznađa do nade*, FTI, Zagreb 1993.
- ⁴⁷³ Vidi Tablica 53.
- ⁴⁷⁴ Usp. DONATI, P. – COLOZZI, I. (a cura di), *Giovani e generazioni. Quando si cresce in una società eticamente neutra*, Il Mulino 1997; CAVALLI, A. – DE LILLO, A. (a cura di), *Giovani anni 90*, Il Mulino 1993; COSPES, *L'età incompiuta*, Leumann (TO) 1995; TOMASI, L. (edited by), *Young people and religions in Europe*, Reverdito Edizioni 1993; GARIGLIO, P., *Gioventù di fine secolo*, AVE 1996; SCHMIDTCHEN, G., *Wie weit ist der Weg nach Deutschland*, Leske + Budrich, Opladen 1997.
- ⁴⁷⁵ Usp. PUCELJ, J., *Crkveni moral na nesigurnom tlu*, u: Svesci 1988, br. 92, 30–33; PIANA, G., *Omosessualità*, in: LEONE, S. – PRIVITERA, S. (a cura di.), *Dizionario... nav. dj.*, 657–659.
- ⁴⁷⁶ Usp. PUCELJ, J., *nav. dj.*, 32.
- ⁴⁷⁷ Među javnim manifestacijama gay i lezbijki najpoznatiji su: “Happy Gay Pride” u New Yorku, “Europride” u Parizu i “Deutsche Pride” u Berlinu na kojima se zna okupiti i do pola milijuna osoba.
- ⁴⁷⁸ Usp. FIORE, C., *Etica... nav. dj.*, 239. Europski Parlament 8. veljače 1994. godine je pozvao sve Države članice da prizna-

- ju homoseksualcima i lezbijkama sva prava koja pripadaju normalnim parovima: pravo na legalizaciju veze, pravo na "roditeljstvo" pa makar putem umjetne oplodnje, pravo na posvojenje djece. Usp. FIORE, C., *Etica... nav. dj.*, 239.
- ⁴⁷⁹ Vidi o tome: ŠOLIĆ, P., *Radost i ljubav*, CuS, Split 1994; ŠOLIĆ, P., *Teologija homoseksualnosti*, u: OŽ 45 (1990), br. 1–2, 44–77; ŠOLIĆ, P., *Antropologija homoseksualnosti*, u: OŽ 44 (1989), br. 6, 578–608.
- ⁴⁸⁰ FIORE, C., *nav. dj.*, 239–240.
- ⁴⁸¹ Usp. DONATI, P. – COLOZZI, I. (a cura di), *Giovani e generazioni... nav. dj.*, 186; CAVALLI, A. – DI LIVELLO, A. (a cura di), *Giovani anni 90*, Il Mulino 1993; COSPES, *L'eta... nav. dj.*; GARIGLIO, P., *Gioventù di fine secolo*, AVE 1996.
- ⁴⁸² Ovaj pojam ograničiti odnosi se na mogućnosti koje legalizacija uključuje. Znači da srednjoškolci koji su se opredijelili za ovu kategoriju, u biti su za ozakonjenje homoseksualnih odnosa u određenim granicama.
- ⁴⁸³ U Hrvatskoj još uvijek vrijedi zakon o pobačaju iz 1978. godine u kojem se pobačaj shvaća kao "pravo žene". Usp. *Zakon o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece*, u: NN 39 (1978), br. 18, 423–426.
- ⁴⁸⁴ Usp. DAVANZO, G., *Aborto*, u: ROSSI, L. – VALSECCHI, A. (a cura di), *Dizionario enciclopedico di teologia morale*, Ed. Paoline 1976, 6.
- ⁴⁸⁵ Usp. LEONE, S., *Interuzione volontaria della gravidanza*, u: LEONE, S. – PRIVITERA, S. (a cura di), *Dizionario di Bioetica*, EDB-ISEB, Casale Monferrato (Al) 1994, 499–505.
- ⁴⁸⁶ Vidi: BALOBAN, S. – ČRPIĆ, G., *Pobačaj i mentalitet u društvu*, u: Bogoslovska smotra 67 (1998), br. 4, 641–654. O problematici pobačaja na hrvatskom jeziku još vidjeti: VALKOVIĆ, M., *Odvojeno mišljenje. Kritičke opaske na "Nacrt prijedloga zakona o prekidu trudnoće"*, Zagreb 28. srpnja 1995., u IKA – Dodatak, 03. 08. 1995., str. III – VI; MATULIĆ, T., *Pobačaj. Drama savjesti*, FTI, Zagreb 1997; ČRPIĆ, G., *Prilog raspravi o abortusu*, u: Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 124 (1996), br. 2, 86–92; POZAIĆ, V., *Život prije rođenja. Etičko-moralni vidici*, FTI, Zagreb 1990.
- ⁴⁸⁷ Valja napomenuti da su ispitanici imali poteškoća u opredjeljivanju. Mnogi su se izjasnili da u principu nisu za pobačaj, ali kada to situacija zahtijeva, onda pokazuju više tolerancije. Neki su to objasnili na slijedeći način: nisam za pobačaj, ali ako je u pitanju život majke, onda smatram da pobačaj može biti dopušten.
- ⁴⁸⁸ $\chi^2 = 21,701$; $df = 15$; $p < 0,116$
- ⁴⁸⁹ $\chi^2 = 1,545$; $df = 3$; $p < 0,672$
- ⁴⁹⁰ Usp. AGUIS, E., *Autoerotismo*, in: LEONE, S. – PRIVITERA, S. (a cura di.), *Dizionario... nav. dj.*, 76. Prema Kinsey 90% muškaraca i 70% žena prakticira spolno samozadovoljavanje za vrijeme puberteta.
- ⁴⁹¹ Usp. COSPES, *L'eta incomp... nav. dj.*, 81. Naime, 57,8% muškaraca adolescenata izjavljuje da redovito prakticira masturbaciju, dok 11,5% djevojaka. Usp. GARIGLIO, P., *Gio-*

- ventt... nav. dj.*, 110, Gariglio, u svom istraživanju, donosi slijedeće podatke: mladi između 15. i 20. godine redovito prakticiraju masturbaciju i to 70% muškarci i 38% žene. Usp. GARIGLIO, P., *nav. dj.*, 110.
- ⁴⁹² Usp. GATTI, G., *Morale, sessuale, educazione dell'amore*, Leumann (TO) 1991, 136.
- ⁴⁹³ Usp. FIORE, C., *Etica... nav. dj.*, 232.
- ⁴⁹⁴ KKC, Glas koncila, Zagreb 1994, br. 2352.
- ⁴⁹⁵ KKK, br. 2354.
- ⁴⁹⁶ Usp. BUKOVEC, N. – JURKOVIĆ, I. – KURUC, I. – PERKOVIĆ, S., *Povezanost socio-kulturnih karakteristika s (ne)korištenjem kontracepcije*, u: RZS 28 (1997), br. 3–4, 239–245.
- ⁴⁹⁷ Usp. IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae*, Enciklika o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života, KS, Zagreb 1995, br. 12.
- ⁴⁹⁸ $\chi^2 = 13,77$; $df = 9$; $p < 0,131$.
- ⁴⁹⁹ Slavna "Dolly" postala je "ovca kraljica" – prva klonirana životinja – rođena bez ikakvog procesa oplodnje.
- ⁵⁰⁰ $\chi^2 = 15,502$; $df = 9$; $p < 0,078$.
- ⁵⁰¹ O eutanaziji dokument *Evangelium vitae*, donosi: "Na ukupnom kulturnom obzorju ne manjka utjecaja i neke vrste prometejskog stava čovjeka koji se, na taj način, zavarava da može zagospodariti životom i smrću jer odlučuje o njima, dok zapravo biva poražen i pogažen neizlječivom smrću koja je zatvorena svakoj perspektivi smisla i svakoj nadi. Uočavamo tragičan izraz svega toga u širenju maskirane i prikrivene ili otvoreno izvršene, čak ozakonjene eutanazije." EV, br. 15. O problemu eutanazije još vidi: POZAIĆ, V., *Život dostojan čovjeka. Eutanazija u prosudbi medicinske etike*, FTI, Zagreb 1985.
- ⁵⁰² Usp. RUSSO, G., *Le nuove frontiere della biotecnica clinica*, Leumann (TO) 1996, 42.
- ⁵⁰³ Usp. COSPES, *L'eta incompiuta*, Leumann (TO), 1995, 26.
- ⁵⁰⁴ Usp. MANCARELLI, M., *Tempo libero*, in: FLORES D'ARCAIS, G. (a cura di.), *Nuovo Dizionario di Pedagogia*, Ed. Paoline, Milano 1987, 1236.
- ⁵⁰⁵ Usp. CARRIER, H., *Tempo libero*, in: *Dizionario di cultura*, Libreria Editrice Vaticana, 1977, 409.
- ⁵⁰⁶ Usp. *isto*, 411. "Permanentni odgoj bi se trebao ozbiljno suočiti sa suvremenim problemom kojeg izaziva slobodno vrijeme. Slobodno vrijeme može postati dragocjeno vrijeme za usavršavanje osobnih spoznaja, sudjelovanje u umjetničkom stvaralaštvu, znanosti, kulturi općenito. Slobodno vrijeme može postati idealna prilika za zdravu zabavu, odmor, osobni razvoj i promociju cijele zajednice." CARRIER, H., *nav. dj.*, 411.
Vijeće Europe 1977. godine razrađuje posebni projekt "Animation" u okviru kojeg svaka zajednica može ostvarivati "vocation culturale". Usp. MANCARELLI, M., *nav. dj.*, 1241.
- ⁵⁰⁷ Navodimo nekoliko djela koja se direktno bave problemom slobodnog vremena u suvremenom društvu: A. A. V. V., *Tempo di lavoro e tempo liberato*, Lavoro, Milano 1977;

ANDERSON, N., *Work and leisure*, Routledge, London 1961; DUMAZEDIER, J., *Sociologia del tempo libero*, Milano 1978; *Révolution culturelle du temps libre*, 1968–1988, Méridiens Klincksieck, Paris, 1988; LAFARGUE, P., *Le droit a la paresse*, Maspero, Paris 1965; VIOTTO, P., *Pedagogia e politica del tempo libero*, Brescia 1963; ANDREFF, W., *Economie politique du sport*, Dalloz, Paris 1989; HENDRY, L. B., *Young People's Leisure and Lifestyles*, Routledge, London 1993.

- ⁵⁰⁸ Usp. CARRIER, H., *nav. dj.*, 410.
- ⁵⁰⁹ Usp. CONTESSA, G., *Tempo libero*, in: DEMARCHI, F. – ELLENA, A. – CATTARINUSSI, B. (a cura di), *Nuovo Dizionario di Sociologia*, Ed. Paoline, Milano 1987, 2178.
- ⁵¹⁰ Usp. *isto*, 237.
- ⁵¹¹ Usp. DI PIERI, S., *Adolescenza: cantiere aperto*, in: NPG 31 (1997), n. 8, 17.
- ⁵¹² Usp. CAVALLI, A. – DE LILLO, A., *Giovani... nav. dj.*, 76. Na ljestvici vrednota koju su adolescenti složili po vrijednosti koju im pridaju, slobodno vrijeme je na četvrtom mjestu. Usp. CAVALLI, A. – DE LILLO, A., *nav. dj.*, 76.
- ⁵¹³ Varijable su rekodirane i pripremljene za faktorsku analizu.
- ⁵¹⁴ Usp. CAVALLI, A. – DE LILLO, A., *nav. dj.*, 73.
- ⁵¹⁵ Usp. GARELLI, F. – OFFI, M., *Giovani Una vecchia storia?*, SEI, Torino 1997, 178. Autori uspoređuju četiri zadnja istraživanja JARD-a i to iz 1983., 1987., 1992. i 1996. godine. Dolaze do zaključka da sve generacije ističu iste vrednote kojima pridaju jako veliku važnost. Vidi također: BARIČEVIĆ, J., *Vrijednosti mladih danas. Sociološko-psihološki i religiozno-pedagoški pristup*, u: BS 56 (1986), br. 3–4, 232–242.

Godina	Obitelj	Posao	Druženje s prijateljima
1983	81,9%	67,7%	58,4%
1987	82,9%	66,6%	60,9%
1992	85,6%	60,2%	60,2%
1996	87,1%	64,1%	64,1%

- ⁵¹⁶ Usp. COSPES, *L'eta ... nav. dj.*, 286.
- ⁵¹⁷ Usp. CARRIER, H., *Dizionario di cultura ... nav. dj.*, 451.
- ⁵¹⁸ Usp. BUZZI, C. – CAVALLI, A. – DE LILLO, A., *Giovani verso... nav. dj.*, 347; BUZZI, C (a cura di), *Essere giovani in Lombardia. Una generazione tra Italia ed Europa*, Guerini e Associati, 1988, 164–166.
- ⁵¹⁹ Usp. NUTTIN, J., *Motivazione e prospettiva futura*, LAS, Roma 1992, 24.
- ⁵²⁰ Usp. CAVALLI, A. – DE LILLO, A., *nav. dj.*, 49.
- ⁵²¹ Usp. *isto*, 43–44.
- ⁵²² Usp. BUZZI, C. – CAVALLI, A. – DELILLO, A., *Giovani verso il Duemila*, Quarto rapporto IARD sulla condizione in Italia, Il Mulino, Bologna 1997, 25.

- ⁵²³ Usp. RICCI, C. – BITTI P., Il tempo nella costruzione dell'identità nell'adolescenza, in: REALE, P., *Tempo e identità*, Franco Angeli, Milano 1988, 73.
- ⁵²⁴ COLEMANN, J. C., *La natura dell'adolescenza*, Il Mulino, Bologna 1983, 74–76.
- ⁵²⁵ ALLPORT, G. W., *Psicologia della personalità*, LAS, Roma 1972, 109.
- ⁵²⁶ FRANKL, V. E., *La sofferenza di una vita senza senso*, Leumann (TO) 1987, 6.
- ⁵²⁷ Usp. TRENTI, Z., *Senso della vita*, in: GEVAERT, J. (a cura di), *Dizionario di catechetica*, Leumann (TO) 1987, 581.